

LE MONDE *diplomatique*

MAGYAR KIADÁS

2020. november

Ördögi gépezet

Serge Halimi



A francia társadalom az egészségügyi, környezeti, gazdasági és szociális bajok mellett immár a terrortámadások formájában megjelent újabb csapásokat is kénytelen elszenvedni.

Így most a „háborúra” akarják mozgósítani. Még egyre. De az ellenség gyakran felismerhetetlen, megsemmisítése ezért az előzőkénél még erősebb intézkedések bevetését követeli meg. Nem – vagy még nem – az ágyúkét és a tankokét, hanem a lakosság szabadságának további korlátozását. Mert ki merné megvédeni a szabadságjogokat egy támadás után és a vilájárvány idején? A szigorításokat tehát bevezetik és minden vita nélkül el is fogadják. Csak ideiglenes intézkedésekről van szó, mondják; feloldják majd azonnal, ha legyőztük a vírust vagy a terroristát és visszatérnek majd a régi szép napok. De a szép napok nem térnek vissza. Viszont alávétve egy ilyen rendszernek, egy társadalom összeomolhat.

Ilyen háttérrel a gyilkosság is más megvilágításba kerül: az iskolában történtek hazug bemutatását a közösségi hálózatok terítették szét, majd egy fanatikus iszlamista lefejezett egy tanárt, akit nem is ismert. Az eset kikészítette és felháborította az embereket. A csecsen fiatal nem állt szoros kapcsolatban egyetlen terrorista szervezettel sem, kevés cinkosa volt, szinte semmilyen támogatást sem kapott Franciaországban. Más időkben Samuel Paty meggyilkolása egy elmeháborodott által elkövetett gyilkosság tragédiájának tűnt volna. De jelenleg az iszlamista terrorista akciók sorába illeszkedik be: Salman Rushdie, szeptember 11, Bali, Madrid, Mohamed Merah, *Charlie*, Bataclan, Nizza... Csupa véres támadás vagy halálos fenyegetés, a célpontban írókkal, karikatúristákkal, zsidókkal, keresztényekkel. A terrorizmus közben muzulmánokat is megölt.

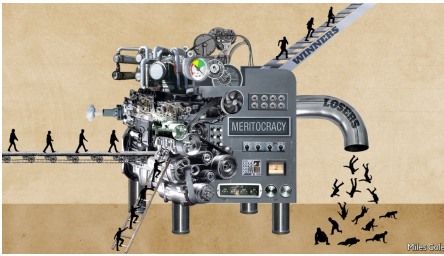
Felmérhetjük hát azok felelőtlenségét, akik ahogy elterjedt a Conflans-Sainte-Honorine-ban elkövetett lefejezés híre, azonnal túltették magukat saját érzelmeiken, hogy fennen hirdethessék – egyébként téves tanaikat –, miszerint az ellenőrzések és a szigorú fellépés terén „harminc év óta semmi sem történt”. Ennek nevében pedig azt követelik az államtól, hogy vessen be kivételes intézkedéseket a migránsok ellen és a muzulmánok ellen. A jobboldal az Alkotmányt akarja kiegészíteni, a belügyminiszter azon aggódik, hogy a nagy bevásárló boltokban veszélyes lehet a külön részleg az „exotikus ételeknek”, az újságírók szerint el kell hallgattatni az Közigazgatási Bíróságot, az Alkotmánybíróságot és az Európai Bíróságot is, annak érdekében, hogy semmi se állíthassa le az önkényes közigazgatási intézkedéseket és az egyszerű rendőrségi igazoltatások nyomán elrendelt bebörtönzéseket. Ugyanők teszik még hozzá, hogy véget kell vetni a „gyűlöletbeszédnek” a közösségi hálókön és nem veszik észre, hogy a rádió és a tévé csatornáin ugyanolyan mérgező beszédek terjesztenek folyamatosan.

A bűncselekmény okozta felháborodás elősegíthette volna, hogy a lakosság végre egységesen kiálljon a tanárok mellett, akiket az egymást követő kormányok költségvetési szereplőkké redukáltak le és kiszolgáltatottak a szülők kényének-kedvének. Ehelyett azonban a „civilizációk harcának” füstje szálldos újra a levegőben. Pedig ez csak még jobban megoszthatja a francia nép különböző csoportjait – és nem csak a szélsőséges muzulmánokat és a szélsőjobbot –, akiknek rendszeresen javasolják, hogy a saját „közösségükhöz”, a saját családjukhoz és a saját istenükhöz forduljanak. Ez ellen az ördögi gépezet ellen „nem tettünk semmit sem harminc éve.”

Fordította: Morva Judit

Egy nagyon is hagyományos osztályharc – amikor egy társadalmi réteg ura a tudásnak, a hatalomnak és a vagyonnak

Pierre Rimbert



A társadalom, mint azt ma gyakran olvashatjuk, 1% nagyon gazdagokra és a többiekre oszlik fel. Ez egy szívbe markoló egyszerűsítés, hiszen szót sem szól a diplomához köthető egyenlőtlenségekről.

Sőt elrejtje az értelmiségi polgárság szerepét, akik, még amikor kiszolgálják az 1% nagyon gazdagokat, akkor is szeretik magukat az elnyomottak oldalán bemutatni. Ez a réteg a „meritokráciából” származik, és kiváltságait átadja a gyermekeinek, a hajdani arisztokráciához hasonlóan.

1957 nyarán Michael Young angol szociológus egy walesi tengerparton sétál. Hosszú ideig volt a Brit Munkáspárt kutatója, ő szerkesztette annak 1945-ös kiáltványát is, de azóta már eltávolodott tőlük. A parti homokot taposva, elmélkedik: tizenegy kiadó utasította el a legutóbbi kéziratát. Hirtelen észreveszi néhány barátját, megáll, és beszélgetni kezdenek arról az anyagról, amely senkinek sem kell. Beszélgető partnereinek egyike véletlenül művészetet szerkeszt, és úgy dönt, hogy beveszi a művet a katalógusába. A címe: *A meritokrácia felemelkedése*. [1] Michael Young összebarkácsolt egy latin és egy görög szót, és az olvasók szarkasztikus megjegyzéseire számított. Néhány év alatt ötszázezer eladott példány révén a „meritokrácia” kifejezés bekerül a mindennapi nyelvbe. Egy gigantikus félreértés árán.

Mert Young műve, amelyet George Orwell 1984 és Aldous Huxley *Szép új világ* c. műve nyomán írt, egy disztópiát [2] fest le: egy olyan modern világ rémálmát, amelyet „nem maguk az emberek, a nép, hanem csak a legintelligensebb emberek” irányítanak. Röviden, az értelmiség van kormányon. A cselekmény 2034 elején kezdődik, és az elbeszélő, egy kövér szociológus, lelkesen összegezi a 20. század brit társadalmának átalakulását egy olyan zsarnoksággá, amelyet a vezető egyetemeken végzett diplomások gyakorolnak. Az „esélyegyenlőség” nevében a hierarchia az értelmiségi funkciókhoz kötődik: a társadalmi rend az iskolai végzettség révén öröklődik, amely az osztálykiváltságokat „adottsággá” és „érdemké” alakítja át. „A tehetségeseknek – ujjong az elbeszélő – lehetőségük volt arra, hogy felemelkedjenek a képességeiknek megfelelő szintre, az alul lévő osztályokba így a kevesebb képességgel megáldottak kerülnek be.” Az így legitimált rendszer tiszteli hőseit. „A tudósok és a technológusok, a művészek és a tanárok sora egyre duzzadt. Képzettségüket magas genetikai adottságaikhoz igazították. Több hatalmat kaptak, hogy jól cselekedjenek. A haladás az ő diadaluk; a modern világ az ő emlékművük”.

Egy Jean-Paul Sartre-ra száz meghunyászkodó menedzser jut

A lelkes leírásban az „intelligensek” kormányának összetétele vonzza magára a figyelmet: egyformán irodalmi vagy tudományos szakemberek, akik felelősek az ismeretek előállításáért, az elit újratermeléséért, az állam és a vállalkozások igazgatásáért. Franciaországban az Országos Statisztikai és Gazdaságtudományi Intézet (INSEE) a „Menedzserek és felsőbb szellemi szakmák” kategóriába sorolja őket. Vannak köztük az emberi erőforrások igazgatói és megyei közigazgatási vezetők, közjegyzők és csillagászok, újságírók és bírák, hirdetési szakemberek és fogorvosok. Michael Young könyvének megjelenése óta egyetlen más társadalmi-szakmai kategória létszáma sem növekedett ilyen gyorsan. A „posztindusztriális”, tudásorientált társadalmak szociológiai megjelenési formája, tagjainak száma 1962-ben 900 000 volt (a francia aktív lakosság 4,6%-a); most ötmillió (18%).

A nyugati társadalmakban a legszelektívebb iskolákban és egyetemeken végzettek, e csoport felső része, az aktív népesség 5-10%-át teszi ki. Magában foglalja a leggazdagabb 1%-ot, de messze túlmutat rajta. Erről a pazarul élő értelmiségről lesz most szó. Akár szabadfoglalkozásúak, akár vállalati vezetők, jómódúak és sikeres emberek, akik havonta kapják meg oktatási és kulturális tőkéjük osztalékát. Ők rendelkeznek azzal a hatalommal, hogy megmondják, hiszen ők tudják „mitől szenvedünk, és értékes diagnózisokat tudnak felmutatni” – véli Thomas Frank amerikai esszéista. [3] Talán „értelmiséginek” neveznék őket, ha a név a Dreyfus-ügy óta nem kapta volna meg az általunk ismert jelentését. [4]

A legenda ugyanis nemcsak a tudóst és az alkotót, hanem a kialakult rend ellenfelét is ünnepli az értelmiségben, Jean-Paul Sartre híres példáját követve, akivel a Radio Canada 1967. augusztus 15-én készített interjút: az atomfizikus „gyakorlati tudás technikus” marad mindaddig, amíg hozzájárul az atombomba kifejlesztéséhez, és értelmiségivé válik, amint tiltakozik ellene. De hány Sartre, Beauvoir és Bourdieu van a vezetők, ügyvédek és engedelmes várostervezők millióival szemben? A mítosz azonban fennmaradt, mivel az értelmiségi szakmák írják az összes társadalmi csoport történetét – beleértve a sajátjukat is –, és persze, hogy elfogultak. Saját érdekeiket univerzálisnak képzelik és gátások nélkül védik, képesek, amint ez Franciaországban történt 2004 februárjában, az ágazat finanszírozásának csökkentésére válaszul elindítani egy felhívást „fellebbezés az értelmiség elleni háború ellen” címmel.

Míg a parasztság felbomlása, a „sárgamellényesek” lázadása vagy a szociális munkások létbizonytalansága általános kategóriaként, mint „a parasztok”, „a munkások”, „a szolgáltatást nyújtók” jelennek meg a nyilvános vitákban, addig a legműveltebb osztályok finom egyediségükben ábrázolják saját magukat, részletezik gondolatmenetüket, csiszolják nézeteltéréseiket. „Mintha a materializmus legprimitívebb formáját alkalmazták volna a különböző néprétegek bemutatására, miközben a téma függetlenségének ábrázolását és az elméleti finomságokat fenntartották a művelt osztályok számára” – összegezte Jean-Claude Chamboredon szociológus. Az egyensúly helyreállítása érdekében tehát az értelmiségieket nem az egyedi egyének soraként, hanem társadalmi csoportként kell tekinteni és bemutatni.

Ha a történelem gyakran meg is őrzi az írástudó rétegek – tanult enciklopédisták, forradalmi ügyvédek, lázadó írók, „köztársasági huszárok” stb. – haladó szerepét, közben azonban sokszor homályban tartja a kevésbé dicsőséges epizódokban való részvételüket, és alig szól róla. „Vichyt[5], inkább mint bármely más társadalmi csoport, a szakértők és a szabadfoglalkozású szakmák tagjai hozták létre” – emlékeztet Robert Paxton amerikai történész. Vichy megítélése a francia elit megítélése.[6]

Az értelmiség szerepe az uralmi rendszerekben hosszú időre nyúlik vissza, és a kapitalizmus előtti társadalmakban gyökerezik. A középkori Nyugaton a főpapság a szentírásokhoz való hozzáférés monopóliumával legitimálja a földbirtokosok hatalmát, és maga birtokolja a földbirtokok egynegyedét; az ügyvédek, akik tanácsadókká és vezirekké váltak, ezután a királyi állam adminisztratív gerincét képezik. A császári Kínában (Kr. e. 221-től 1911-ig) „a köztisztviselő-tudósok (mandarinok) osztálya – egy számban apró réteg – ereje, befolyása, helyzete, presztízse szempontjából mindenható, és a hatalom birtokosa, a legnagyobb tulajdonos – figyelte meg Étienne Balázs sinológus. Minden kiváltsággal rendelkezik, elsősorban az önreprodukció jogával: monopóliuma van a képzettséghez.”[7]

A gyarmatosítás előtti India esete arra is felhívja figyelmünket, hogy relativizáljuk azokat az eredendően progresszív eredményeket, amelyeket néha a tudásnak tulajdonítanak: az erőszakosan egyenlőtlen kasztrendszer nagyrészt az értelmiség, a brahmanok által gyakorolt uralomra épül, akik élvezik a szent tudáshoz való hozzáférés kizárólagos előjogát. „Ők, és nem a királyok, a hercegek vagy a katonák, a földesurak vagy a burzsoák biztosítják ebben a társadalomban a »tömegek házasításának« különösen hatékony formáját” – írja Isabelle Kalinowski kutató, Max Weber szociológus 1916–1917-ben kiadott mélyreható vizsgálata, a *Hindouisme et bouddhisme* [Hinduizmus és buddhizmus] fordítója.

A kapitalista korszak nem változtatta meg e munka jellegét; de megváltoztatta a formáját, annyiban, amennyiben az ipari forradalom és az oktatás bővülése felerősítette a diplomások súlyát, ugyanakkor a csoport heterogenitását is: a tömegeknek és maguknak a diplomások nagy részének a konformizálása, házasítása a gazdasági ésszerűség és az állam által jóváhagyott „kompetenciák” nevében történik, amelyek kidolgozása szükséges magához a működtetéshez.

Az első elemzések, amelyek az értelmiséget új, a tudás monopóliumán alapuló és hatalomra törekvő társadalmi osztályként ábrázolják, a 19. században jelentek meg, egyidejűleg a hatalmas méretű diplomás közszolgáltatásokkal, a nagyvállalati igazgatás első formáival, majd a centralizált munkáspártokkal. Saint-Simon (1760–1825) tudósok és iparosok (méhek) uralta rendről álmodozott, amely hiábavalóságukra hivatkozva elbocsátja a nemességet és a klérust (a darazsakat). A Rajna túloldalán a Hegel által elképzelt modern állam felvilágosult tisztviselőkön alapul, akik a filozófus szerint „egyetemes osztályt” alkotnak (*Philosophie du droit* [A jogfilozófia], 1821). Néhány évtizeddel később, a Marx elleni írásaiban Mihail Bakunyinnal fellázadt a szocialista állam kilátásai ellen: „Mindehhez óriási tudományra lesz szükség, és sok túlcordult agyúra. Ez lesz a tudományos intelligencia uralma, a legarisztokratikusabb, a legdespotikusabb, a legarrogánsabb és a legmegvetőbb minden rendszer közül.” Inkább „értelmiségi szocializmus” lesz, nem pedig munkáshatalom, ahogy azt 1905-ben egy másik anarchista, Jan Waclav Makhajski (a *La banqueroute du socialisme du XIXe siècle* [A XIX. század szocializmusának csődje] című művében) helytelenítette.

Az ideológiák megszüntetése

A „túlcorduló agyaknak” nincsenek termelési eszközeik, hanem olyan tudásuk van, amelyet a tulajdonosok rendelkezésére bocsátanak, akik az ügyek felügyeletét, a termelők ellenőrzését és a munkaszervezést, a technológia révén a termelékenység növelésének feladatát bízzák rájuk. De az iskola fölös számban termelte ki őket, és a szocialista Karl Kautsky 1892-ben elemezte az oklevelek inflációjának és leértékelődésének folyamatát a tudás munkásainak körében: „Akiket közfoglalkoztatásra szánnak, azoknak évekig, sokszor évtizedekig kell várniuk, mielőtt egy alacsonyabb, rosszul fizetett beosztáshoz jutnak. Másoknál a munkanélküliség és a túlmunka váltakozik. [...] Hamarosan csak egy jellegzetesség különbözteti meg ezeket a proletárokat a többi alkalmazottól: az igényeikre gondolunk” (*Le Program socialiste* [A szocialista program]). Kialakulóban lévő uralkodó osztály vagy proletariátus, amely mozgósítható az őket leminősítő rend ellen – a diplomások önmaguk helyzetéről alkotott képe másfél évszázadon keresztül ingadozott e két, a valóságban mindenkor egymás mellett létező sors között.

Amikor Michael Young az ötvenes évek végén megírta *A meritokrácia felemelkedését*, az értelmiség mint uralkodó osztály témája újra előkerült, ezúttal meglehetősen pozitív hangnemben. Keleten a szovjet oktatási rendszer milliókat képezett ki mérnökökből és túlképzett adminisztratív személyzetből, így „felemelte a jobban képzett társadalmi rétegeket”. [8] Nyugaton az ipari termelés tudományos megszervezését Frederick Taylor az 1920-as években indította, és az lendületet kapott Roosevelttől New Dealje során, majd beállt egy magas szintre. A kiterjedt gazdasági szféra koordinálásával és tervezésével

megbízott értelmiség egyre szaporodik: ez az a „technostruktúra”, amelyet John Kenneth Galbraith közgazdász írt le *Az új ipari állam* (1967) című könyvében.

A művelt újbúrszóasia tagjai között megtaláljuk mind az újbóloldal tiltakozóit, mind pedig a Kennedy-kormányzat tagjait, a kiváló diplomásokat, akik kidolgozták a vietnami háborús programot. Politikai hajlamukon túl mind a két csoport ugyanazt a bizalmatlanságot táplálja a szélsőségek, a kollektizmus és a tradicionalizmus iránt. „Az ideológiák megszüntetésének” gondolata spontánnak tűnik a szemükben, mivel ez a korszak a szakértők kormányának előjátéka, amikor megsokszorozódnak a jó karrierlehetőségek, ami lehetőséget nyit az értelmiség számára, hogy pénzzé konvertálja akadémiai végeztségét. És miközben a csoport radikális frakciója az 1968-as lelkesedés utolsó tüzeit élesztette, a közgazdászok, a jogászok, az újságírók egy népes csoportja elindította az offenzívát, a „Nagy ugrás vissza”^[9] idejét, amely azután elvezetett a liberális korszakhoz és a pénzügyi intézményekben több százezer busásan megfizetett felső vezetői pozíció megteremtéséhez. A hetvenes évek végéig azonban az a meggyőződés érvényesült, hogy „a modern társadalmakban ez az új osztály a leghaladóbb erő; és a belátható jövőben ők állnak majd minden lehetséges emberi emancipáció középpontjában” – írta Alvin Gouldner szociológus 1977-ben egy hangzatos könyvben.^[10]

Húsz évvel korábban Michael Young kevésbé volt optimista.

Mert miközben lapozgatjuk az oldalakat, *A meritokrácia felemelkedése* rémálommá válik. A tanult osztályok kormánya, amely a munkások legtehetségesebb gyermekeit hatalmi pozíciókba helyezte, és ezzel devitalizálta, megfosztotta erejétől az ellenzék, most kizárólag szakértőkből áll. A nem diplomások tömegét az „automatizálás” csodája – már akkor is! – „alkalmazhatatlanná” tette, így végül erőszakkal az értelmiségiek kiszolgáltatására lettek besorozva.

„Ha az összes zseni az elitbe kerül, és az összes debil a munkások között van, mit jelent az egyenlőség?” – kérdezi az elbeszélő. Young fikciójában az értelmiség kormánya a huszonegyedik század elején teljesedik ki. A kiváltságokkal – kényelmes apartmanokkal, ingyenc vacsorákkal, pazar vakációval – rendelkező magasan képzett osztály külön intézményekben iskoláztatja a gyermekeit, és most kizárólag egymás között szaporodik. „Az elit úton van az örökletesség felé; az öröklés és az érdem alapelvei összeérnek” – figyelmeztet és jelenti az elbeszélő, homályosan aggódva az események fordulata miatt. De a történet ezzel még nem ér véget...

Az epilógus felfedezésére várva el kell ismernünk, hogy a több mint 60 évvel ezelőtt írt társadalmi fikcióban jellemzett negatív világ ijesztően hasonlít a miénkre. Az Egyesült Államokban, akárcsak Európában, szakadék van a hosszú és szelektív képzésben részesülő diplomások kisebbsége (a nyugati országok lakosságának 5-10%-a) és a többiek között. Az elmúlt években a lakosság 99%-a és a leggazdagabb 1% közötti ellentét hangsúlyozása elterelte a figyelmet arról a nagyobb csoportról, amely fél évszázada részesül a meritokratikus verseny előnyeiben, és amely nélkül az 1% nem tudja sem létrehozni, sem átörökíteni uralmát. Miközben az osztályharc ezen értelmezésének megvan az az előnye az azt népszerűsítő meritokraták számára, hogy saját magukat is az elnyomottak táborába, a takarítónők mellé helyezik, két döntő jelenséget teljesen elhallgatnak. Ezeket pedig Young már azonosította előrelátó meséjében: a politikai hatalom monopóliuma az értelmiség kezében van, és uralma egyre örökletesebb jellegű.

A diplomások demokráciája

Azért, hogy igazolja a Politikatudományok Szabad Iskolájának a létrehozását – amelyből majd a Science Po lesz –, Emil Boutmy professzor 1871-ben tette híressé vált nyilatkozatát: „Mivel kénytelenek alávetni magukat a többségnek, azok, akik önmagukat a felsőbb osztályhoz tartozóknak nevezik, csak a legtehetségesebbek jogára hivatkozva képesek megőrizni politikai hegemoniájukat. Kell hogy legyen az előjogok és a hagyományok szenteső burkolata mögött egy második védőgát, amelyen megtörik a demokrácia hulláma, és ez fényes és hasznos érdemekből, felsőbbrendűségből kell álljon, vitathatatlan presztízsből és olyan nélkülözhetetlen képességekből, amelyekről bolondság lenne lemondani.”^[11] Másfél évszázaddal később egy politikai trombinoszóp^[12] átlapozása szinte feledtetni velünk, hogy a képviselői, államfői vagy kormányfői posztok hivatalosan nem igényelnek diplomát.

Mark Bovensnek és Anchrist Wille-nek hat európai ország politikai vezetőiről készített felmérése megerősíti, hogy a jelenlegi képviseleti rendszerek „a diplomások demokráciáiként” jelennek meg. „A felsőfokú végzettségű diplomások uralják az összes politikai intézményt és színteret, legyenek azok pártok, parlamentek és kabinetek, nyomásgyakorló csoportok, tanácskozási helyek vagy akár internetes konzultációk.”^[13] „2016-ban a belga és a német miniszterek 100%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, a francia miniszterek 95%-a. Az Egyesült Királyságban a miniszterek 60%-a Oxford vagy Cambridge elitegyeteméről érkezett.” Márpedig, amint a kutatók megjegyzik, „a választók mintegy 70%-a felsőfokú végzettség nélküli polgár.” A tudományos kiválóság valóban hatékonyabb választott tisztviselőket, éleslátóbb parlamenti képviselőket hoz létre? A kérdés – ó, meglepetés – nem nyugtázza le a felsőfokú végzettségüket, a kevés létező tanulmányból az derül ki, hogy a diplomás politikusok „nem szorgalmasabbak, nem járulnak többel hozzá a parlamenti teljesítményhez, és nem is választják többször újra őket.”^[14] Joggal mondhatják persze, hogy ebben nincs semmi új. És éppen ez a probléma: a feltörekvő demokráciák kezdetben „a nép által és a nép számára” dolgozó kormányt ígértek, amely az egyetemes oktatásra épül.

Hogyan állandósul egy szűk tudós-vezető réteg uralma, amikor az egyetem aspiránsok seregeit munkálja meg könyörtelenül? A 19. század eleje óta a felsőfokú végzettségűek aránya az Egyesült Államok és Európa felnőtt lakosságának kevesebb, mint 1%-áról annak 35%-ára nőtt. A korlát fenntartása érdekében elegendő új léccet emelni új kulturális és pénzügyi akadályokkal, amelyek leküzdhetetlenek nemcsak a kevésbé képzettek, hanem a felsőbb végzettségűek számára is. Az Egyesült Államokban a tudás és a pénz összevont rostája olyan hatékony társadalmi válogatást eredményez, hogy – mint Michael Young előre látta – a meritokraták krémje nemzedékről nemzedékre adja át a helyét, mint a régi örökletes uralkodó osztályok. Nem minden diplomás gazdag, de szinte minden gazdag diplomás: 2017-ben azoknak az amerikaiaknak, akik két és félszer többet kerestek mint a medián – vagyis 94 300 dollárnál – többet, 98,4%-ukban volt BA vagy BSc diplomája vagy annál magasabb fokozata. Nemesi címek helyett a szülők először a legrangosabb és legrágább egyetemi végzettséget adják át utódaiknak, mint például a Szilícium-völgy milliárdosai, akik vagyonukat filantróp alapítványoknak szentelik, gyermekeiket pedig a Stanfordra vagy a Harvardra küldik.

A 19. század felvilágosult polgárságára jellemző volt a restség, a hivalkodó költekezés, a gyermekek dajkáira, nevelőnőkre bízása. Mára ennek ellentéte alakult ki: a gazdag értelmiség krémje keményen dolgozik, és jövedelmének és idejének növekvő részét szenteli gyermekei oktatására, jólétére, kultúrájára és egészségére. Kétnyelvű dadusok, elitbölcsődék évente 50 000 dollárért, magánórák a képzőművészet iránti érdeklődés felébresztésére hároméves kortól kezdve, majd az elitóvodák, amelyek idegennyelvű és természettudományos tagozattal rendelkeznek, a jelentkezőknek alig 5%-át veszik csak fel (elsősorban azokat, akiknek a jelentkezését a család által erre a célra felvett tanácsadó állította össze), az „emberi tőke” korai fejlesztése minden beruházást igazol.

2014-ben, magyarázza Elizabeth Currid-Halkett szociológus, „a leggazdagabb 1% 3,5-szer többet költött oktatásra, mint 1996-ban (abszolút értékben és a kiadások részarányaként), és az országos átlagnak a 8,6-szeresét”;^[15] az elitóviba bejutók 5%-át az ő példájuk ihlette. A dinasztia újratermelési költségei magukban foglalják a házioktató költségeit (akihez az elszántabb családok személyes segítőit is alkalmaznak), a magániskolákat, amelyek látogatása előkelő környéken levő lakóhelyet is jelent, a kulturális utazásokat, hegedűtanítással és egyéb az elite jellemző tevékenységekkel. Ezek mind ajánlott gyakorlatok a Harvard, a Yale, a Princeton vagy a Stanford eléréséhez, ahol a regisztrációs díjak önmagukban évente 40 000 és 70 000 dollár között mozognak (ami jóval több, mint az Egyesült Államokban a 63 700 \$-os éves mediánjövedelem), és összességében óriási összegeket érnek el. A leggazdagabb 1%-hoz tartozó háztartás esetében – Daniel Markovits jogász professzor becslése szerint – az oktatásra fordított többletköltségek egy középosztálybeli családhoz képest gyermekenként körülbelül 10 millió dolláros örökséggel egyenértékűek. „Az érdem egy nagy átverés – mondja. – És ezt a következtetést egész civilizációnk tagadja.”^[16]

Ezek a számok csak a jéghegy csúcsát tükrözik. A kulturális tőke átadása születéskor kezdődik a szülői, különösen a női odafigyelés formájában. Az értelmiségiek – magyarázza Elizabeth Currid-Halkett szociológus – kétszer-háromszor több időt töltenek újszülöttjeikkel, mint mások, játszva és oktatva. Gyakrabban és hosszabb ideig szoptatják őket, meggyőződve arról, hogy ez a gyakorlat növeli a kognitív képességeket, addig a pontig hogy a „szoptatási tanácsadó” szakma is virágzik. Három éves koráig egy szabadfoglalkozású utóda átlagosan 20 millió szóval hall többet, mint egy más rétegből származó gyermek; a szókincse 49%-kal változatosabb. Azáltal, hogy a szülők a kapcsolattartásba oktatási szándékot is belevisznek, amely megelőlegezi a tanárok szándékát, fejlesztik érzékenységüket, koncentrációjukat és fegyelmezettségüket. „18 éves korára egy gazdag ember 5000 órával több figyelmet kap, mint egy középosztálybeli gyermek, olvasott történetek, beszélgetések, kulturális események, atlétikai edzések stb. formájában – mondja Daniel Markovits. [...] Egy ugyanilyen korú középosztálybeli gyermek 5000 órával többet tölt el a képernyő előtt, mint egy gazdag ember gyereke.” A „kreatív osztály” szegregációja térben is tükröződik, amikor a háztartások minden erőforrással a progresszív és nyitott metropoliszok bizonyos külvárosaiban jönnek össze, amelyek egészségesebb életmódot, nagyobb társadalmi hálózatot és egyebeket biztosítanak, nagyobb esélyt a sikerre, mint a kevésbé gazdag amerikaiak 80%-a.^[17] „Az elit hatalmas beruházásai az oktatásba – jegyzi meg Markovits – megtérülnek. A gazdag és a szegény diákok oktatási szintje közötti különbség ma meghaladja azt, amely a fehérekét és a feketékét választotta el 1954-ben”, abban az évben, amikor a Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy az iskolákban a faji szegregáció alkotmányellenes. „A gazdasági egyenlőtlenség ma nagyobb oktatási egyenlőtlenséget eredményez, mint az amerikai apartheid.”

A sajtó és a kultúra által normaként bevezetett igényes oktatási formák sánca mögött a legvirágzóbb értelmiségiek megvetően ítélik meg azokat a szülőket, akik szükségszerűen kevésbé nyitottak, kevésbé haladóak, kevésbé nagylelkűek, akik nem tartják be a kulturális, társadalmi és étkezési rítusokat. És meghozzák az ítéletet: „Csak tanulniuk kellett volna” – ez a kijelentés egyértelműen foglalja össze a liberális programok „társadalmi” oldalát.

Helytelen lenne azonban a meritokrata elit életét egy hosszú csendes folyóhoz hasonlítani. A szociáldarwinizmus, amely azonnal kizárja a szegény családokból származó legtöbb gyermeket, a gazdagok gyermekeit is könyörtelen versenyhelyetbe hozza. A meritokraták a háromévesen az ókori görögbe való beavatástól az ügyvédi iroda partnereként ledolgozott tizenkétórás munkanapig a saját bőrükön érzik, hogy a tőkének, még a kulturálisnak is, munkára van szüksége – az övékére! –, hogy profitot termeljen. Súlyos elidegenedés ez, a társadalmi hasznosságot szinte teljesen nélkülöző vállalatoknál, ahol a kimerültség már felér az önpusztítással, pedig ezt állítják fel a szakmai kiválóság kritériumának, és ez ma még csekély, de egyre növekvő hányadot készlet kézműves és humanitárius munkára, de ritkábban a macskakövek dobálására. Az inkább a kivétel. Ha valaki bekerült egy elitiskolába, akkor a sorsa eldőlt.

Az Egyesült Államokban a 12 legrangosabb egyetem hallgatóinak fele a leggazdagabb háztartások 10%-ából származik. Franciaországban a művelt polgárság elszakadása még nem érte el ezt a fokot. Először is azért mert a legfelső tized

jövedelemaránya az 1970-es évek eleje óta stagnált, miközben az Atlanti-óceánon túl 13%-kal nőtt. Másodszor, mivel a jómódú családok gyermekei pályafutásuk kezdetén gyakran kerülnek nem megfelelő állásba, és élnek meg egy bizonytalan szakmai időszakot, ami nem ösztönzi őket arra, hogy elismerjék az osztályuk „kiváltságait” annak ellenére, hogy rendelkeznek a szűkös erőforrással, amely a vagyonnal együtt strukturálja a társadalmi hierarchiát: a jó iskolai végzettséggel. Végül a francia felsőoktatás alacsony költsége ellentétben áll az Amerikában megkövetelt rendkívüli tandíjakkal. Az elitintézmények kizárólagossága azonban nem kevésbé hangsúlyos: a Nemzeti Közigazgatási Iskolában (ENA) a hallgatók alig 6%-ának van munkás és alkalmazotti családi háttere, míg ezek a kategóriák a dolgozó népesség több mint felét képviselik. Ami a Polytechnique-et illeti, a hallgatók 1,1%-ának a szülője munkás, szemben azzal a 93%-kal, ahol a szülő káder vagy magasabb képzettségű értelmiségi.^[18] A meritokratikus apartheid az 1950-es évek óta felerősödött, és ez az intézmény alapvető ellenmondása, hiszen eredetileg a tudás egyetemessé tételére tett ígéreten alapult, majd egyre inkább elitista lett, és ott képezik ki azt a 10%-nyi felső vezetőket, aki uralkodik a többiekben.^[19]

„Erényeink tisztára mossák a pénzünket”

A szerencsések talán felismerik magukat Matthew Stewart amerikai író leírásában, amelyet 2018-ban tettek közzé a *The Atlantic* magazinban: „Mi, a 9,9%, [...] az állítólag szerény eleinktől örökölt farmerben és T-shirtökben járunk. Státuszunkat inkább azzal jelezzük, hogy biotermékeket fogyasztunk, utódaink sikereiről és a környéken élők ökológiai tisztességéről beszélünk. Megértettük, hogyan lehet pénzünket tisztára mosni erényeink segítségével. Mindenekelőtt megtanultuk átadni ezeket az előnyöket a gyermekeinknek.” Majd pedig egy mondatban összefoglalta azt az objektív igazságot, amelyet a vezetők és az értelmiségiek tagadni igyekeznek: „Mi azt a gépezetet működtetjük, amely az erőforrásokat a 90%-tól a 0,1%-hoz tereli. Örömmel vettük el a torta ránk jutó darabját.”^[20] Ha a bőr fehér színe és a férfinem minden bizonnyal és egyre inkább kiváltságok a nyugati társadalmakban, a jól képzett kisebbséghez tartozni szintén privilégium, amit azonban a haszon élvezői szeretnek se nem felismerni, se nem elismerni.

A sikeres és jómódú értelmiségiek egyre növekvő szorítása mélyen átalakította a nyugati politikai tájat. A második világháború után a kevésbé képzett és kevésbé gazdag lakosság elsősorban a baloldali pártokra szavazott, csakúgy, mint a közsférához kapcsolódott szellemi szakmák egy kis hányada. Ez a koalíció felbomlott. Thomas Frank, majd utána Thomas Piketty elemzése szerint a szocialisták, demokraták és zöldek az 1990-es évektől kezdve „diplomás pártokat” hoztak létre, amelyeket a munkásosztály nagyrészt elhagyott. 2016 novemberében, első ízben, nemcsak a legképzettebb, hanem a leggazdagabb amerikaiak is túlnyomó többséggel voksoltak a demokratákra. A munkavállalók és alkalmazottak elhagyják a választási játékot, vagy szavazataikat olyan pártoknak osztják ki, amelyek, ha nem is képviselik gazdasági érdekeiket, de a liberális elittel szemben határozzák meg magukat. „Ha meg akarjuk érteni a »populizmus« térnyerését – írja Piketty –, akkor hasznos az »elitizmus« felemelkedésének elemzésével kezdenünk.”^[21]

Ez a törésvonal isteni adomány a kommentátoroknak, akik alig várják, hogy megszüntessék az általuk elavultnak ítélt szakadékokat. „Sok országban – magyarázza a *The Economist* című liberális hetilap (2020. június 6.) – a régi bal-jobb megosztottságot, amely a gazdasági helyzeten alapult, felváltotta a liberális-konzervatív, kulturális alapú megosztottság. De a kultúra és a gazdaság mégsem zárja ki egymást, hanem összeadódik. Franciaországban a mesterképzés megszerzése továbbra is szoros összefüggésben van a társadalmi származással: 2017-ben a szabadfoglalkozásúak gyermekei 40%-ának volt érettségi+5 év diplomája vagy mérnökiskolája, szemben a logisztikai szektorban dolgozó szakmunkások gyermekeinek kevesebb, mint 4%-ával. A jómódú értelmiségiek kormánya egy osztályharc részeként működik, amely nem is lehetne hagyományosabb.

Az Egyesült Államokban „a kétségbeeséstől való halálesetek” (öngyilkosság, alkohol, drogok) hulláma tragikus képet mutat: Angus Deaton és Anne Case kutatók szerint az ilyen halálozások növekedése 1999 és 2017 között 600 000-re becsülhető a 45–54 éves fehér lakosság körében, és szinte kizárólag a nem diplomásokat sújtja. 1990 óta az ő körükben a halálozási arány 25%-kal nőtt, míg az alapidipomát megszerzők körében 40%-kal csökkent. „A diplomával nem rendelkezők esetében a szenvedés, a rossz egészségi állapot és a lelki zavarok szintje nő, míg a munkaképesség és a társasági élet képessége csökken. A különbség a jövedelem és a család stabilitása terén is növekszik. Az alapidiplomás képzettség a társadalmi státusz fő jelzőjévé vált.”^[22]

Hetven évvel korábban írt disztópiájában Michael Young sem mondott mást. De könyve optimista megoldással zárul. 2033 májusában hatalmas „populista” mozgalom tört ki, amelyet nők indítottak el, akik ki voltak zárva a meritokratikus hatalom férfiak javára történő újraelosztásából. „Az elitből disszidált kisebbség első ízben lépett szövetségre az addig oly elszigetelt és engedelmes alsóbb osztályokkal” – írja a Young-regényben a fellengzős elbeszélő, anélkül hogy meghatározná, viseltek-e sárgamellényt a tüntetők. Nyugtalanság tör ki. Egy luxusüzlet alkalmazottai lerombolják a boltjukat. Hasba szúrva találják az oktatási minisztert. Általános sztrájkot szerveznek 2034. május 1-jére, az elsőt több mint 40 éve.

Dezorientálva, az elbeszélő hirtelen kevésbé elragadtattottá válik, és arra számít, hogy a megmozdulás gyorsan kifárad. Története hirtelen leáll. A kéziratban a szerkesztő lakonikus feljegyzése jelzi, hogy nem élte túl a felkelést.

Fordította: Hrabák András

- [1] Michaël Young: *The Rise of the Meritocracy 1870-2033. An Essay on Education and Equality [A meritokrácia felemelkedése. Esszé az oktatásról és az egyenlőségről]*, Thames and Hudson, London, 1958.
- [2] A disztópia az utópia ellentétéként egy a mainál (is) szörnyűbb világ víziójának bemutatása – a ford. megj.
- [3] Thomas Frank: *Pourquoi les riches votent à gauche [Miért szavaznak a gazdagok a baloldalra]*, Agone, Marseille, 2018.
- [4] A Dreyfus-per óta a szó jelentésében az is benne van, hogy aki értelmiségi, az automatikusan tiltakozik minden társadalmi gazság és igazságtalanság ellen – a ford. megj.
- [5] Német bábálla Franciaország nem megszállt déli részén, 1940-1944 között – a ford. megj.
- [6] Robert Paxton: *La France de Vichy [A Vichy-Franciaország]*, Seuil, Párizs, 1973 (éd. originale 1972).
- [7] Etienne Balazs: *La Bureaucratie céleste. Recherches sur l'économie et la société de la Chine traditionnelle [Az égi bürokrácia. Vizsgálatok a hagyományos kínai gazdaságról és társadalomról]*, Gallimard, Párizs, 1968.
- [8] Marc Ferro, préface à la nouvelle édition de *La Révolution de 1917 [Előszó az 1917-es forradalom új kiadásához]*, Albin Michel, Párizs, 1997.
- [9] Utalás Mao Ce-tung Nagy Ugrás politikájára, illetve annak fordított előjelű változatára – a ford. megj.
- [10] Vö. Serge Halimi: *Le Grand Bond en arrière [A Nagy Ugrás vissza]*, Fayard, Párizs, 2004.
- [11] Dominique Damamme: Genèse sociale d'une institution scolaire. L'Ecole libre des sciences politiques [Egy oktatási intézmény társadalmi genezise. A Politológiai Szabadiskola], *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Párizs, n°70, 1987.
- [12] Trombinoszóp – egy csoportról szóló évkönyv, tabló, adattár.
- [13] Mark Bovens és Anchrst Wille: *Diploma Democracy. The Rise of Political Meritocracy [Diplomás demokrácia. A politikai meritokrácia felemelkedése]*, Oxford University Press, 2017.
- [14] Nicholas Carnes és Noam Lupu: What Good Is a College Degree? Education and Leader Quality Reconsidered [Miért jó egy College diploma? Az oktatás és a vezető minőségének felülvizsgálata], *The Journal of Politics*, vol°78, n°1, 2006.
- [15] Elizabeth Currid-Halkett: *The Sum of Small Things [A kis dolgok összege]*, Princeton University Press, 2017.
- [16] Daniel Markovits: *The Meritocracy Trap. How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class and Devours the Elite [A meritokrácia csapdája. Hogyan táplálja az amerikai alapmítosz az egyenlőtlenségeket, hogyan bontja le a középosztályt és emészt fel az elitet]*, Penguin Press, New York, 2019.
- [17] L. Benoît Bréville: Quand les grandes villes font sécession [Amikor a nagyvárosok leválnak], *Le Monde diplomatique*, 2020. március. Richard V. Reeves: *Dream hoarders. How the American Upper Middle Class is Leaving Everyone Else in the Dust [Álomgyűjtők. Hogyan hagy az amerikai felső középosztály mindenkit a porban]*, Brookings Institution Press, Washington, 2017. (;)
- [18] Vö. az USA-val – Raj Chetty és mások: Income Segregation and Intergenerational Mobility Across Colleges in the United States [Jövedelmi szegregáció és generációk közötti mobilitás az Egyesült Államokban működő főiskolákon], NBER working papers, 2020. február. És Franciaországgal – Pierre François és Nicolas Berkouk: Les concours sont-ils neutres ? Concurrence et parrainage dans l'accès à l'École polytechnique [Semlegesek-e a versenyek? Verseny és szponzorálás az École Polytechnique elérésében], *Sociologie*, Párizs, n°2, vol. 9, 2018.
- [19] L. az előző jegyzetet.
- [20] Matthew Stewart: The 9.9 Percent Is the New American Aristocracy [A 9,9% az új amerikai arisztokrácia], *The Atlantic*, Washington, 2018. június.
- [21] Thomas Piketty: *Capital et idéologie [(Tőke és ideológia)]*, Seuil, Párizs, 2019.
- [22] Angus Deaton és Anne Case: *Deaths of Despair and the Future of Capitalism [A kétségbeesés okozta halálok és a kapitalizmus jövője]*, Princeton University Press, 2020.

Moszkva szeme láttára

Hélène Richard



„Ez nem geopolitikai, hanem demokratikus forradalom.” Augusztus 25-én, európai parlamenti képviselőkkel folytatott videokonferenciáján Szvjatlana Cihanovszkaja ezekkel a szavakkal kommentálta a belarusz elnökválasztást, szavaival mind Brüsszelnek, mind Moszkvának üzenve.

A politikusnő magát tartja győztesnek az Alexander Lukasenko mandátumának lejártával rendezett elnökválasztáson, amelyen hivatalosan 80%-kal újraválasztották a korábbi elnököt. Értsd: Belarusz nem olyan, mint Ukrajna – a bonyolult szomszédos állam, amelyben a tiltakozás, a brutális megtorlás, valamint az orosz és más külső beavatkozás veszélyes „Molotov-koktélja” polgárháborúhoz és a Krím

oroszok által való annektálásához vezetett.

A régió emlékezik. Békés forradalom nyomására 2018-ban lemondott az örmény kormányfő. Ez Moszkva számára más lehetséges utat jelölt: előbb óvatos megfigyelő állásba helyezkedve nézte végig, hogy a népi megmozdulás cunamija elsodorja Szerzs Szargszjant – majdnem minden ötödik lakos kiment az utcára, miközben az ország gazdasága szinte teljes blokád alá került. Végül delegációt küldött Örményországba, hogy kipuhatolja az ellenállók legfőbb vezetőjének szándékait, mielőtt ez elfoglalta volna a miniszterelnöki posztját.^[i]

A belarusz felkelésnek a kezdetekben számos olyan momentuma volt, amely két évvel korábban Örményországot rázta meg. Ahogy az örményeknél is, a belarusz tiltakozásnak az volt a legfőbb célja, hogy megszabaduljon az ország vezetőjétől, és nem tervezte az ország geopolitikai szövetségi rendszerének átalakítását. Az örményországi számokhoz képest kisebb, de az országban valaha látott legnagyobb méretű tiltakozó tömeg a brutális elnyomás ellenére a békés utat választotta. Attól is tartózkodott, hogy európai viszonyát illetően nyíltan állást foglaljon. A Cihanovszkaja által létrehozott koordinációs tanács augusztus 19-én visszautasította az Európai Bizottság pénzügyi ajánlatát, amely szerint neki utalták volna a Belarusznak szánt európai támogatási összeg felét, amelynek célja az elnyomás áldozatainak megsegítése, valamint a független média és a civil társadalom támogatása volt.

A két fő európai hatalom – Franciaország és Németország – első reakciói meglepően visszafogottak voltak a korábbi esetekben tapasztaltakhoz képest. A Moszkvával 2019-ben „konstruktív dialógust”^[ii] kezdeményező francia elnök, Emmanuel Macron nem ismerte el száműzetésben lévő legitim elnökként Cihanovszkáját (ahogy azt megtette a venezuelai ellenzéki Juan Guaido esetében), Berlin és Párizs közvetítőt lát Moszkvában. Az európai külügyminiszterek egy minimális szankciós csomagban állapodtak meg a megtorlásokért felelős mintegy negyven személyiséget illetően, vagyis jóval szerényebb mértékűt, mint amelyet a 2010-es megkérdőjelezett választás idején alkalmaztak (és amely Ciprus vétője miatt késlekedik). A katonai eredetű idegméreggel megmérgezett, majd gyógykezelésre Berlinbe szállított orosz ellenzéki vezető, Alekszej Navalnij esete mindazonáltal közelebb vezetheti a német kancellárt és a francia elnököt a harcosabb lengyel állásponchoz; az utóbbi elismeri Cihanovszkaja győzelmét, és megtiltja mintegy harminc személyiség, köztük Lukasenko beutazását.

Moszkva mindez ideig nem tanúsított különösebb elköteleződést Lukasenko oldalán. Elutasította, hogy egy újabb elnökválasztáson felügyelőként vegyen részt az EBESZ ülésén (francia javaslatra), és nyomást gyakorolt a belarusz vezetőre, hogy szervezzen alkotmányos reformot – abban a reményben, hogy ennek során a választások előtt felbukkan egy érdekeinek megfelelő potenciális új vezető.

Jelenleg Moszkva megelégszik azzal, hogy besöpörje a Lukasenko gyengüléséből fakadó rövidtávú előnyöket. Az orosz miniszterelnök Minszkben tett látogatását követően a belarusz elnök szeptember 14-én Szocsiba utazott. A tárgyalások kényes témát érintettek: a 2014-es ukrán válság óta Minszk diszkrétan alakította katonai doktrínáját abba az irányba, hogy megelőzzön egy, a Donyecki Népköztársaság mintájára kialakuló orosz destabilizációt, és ezért szaporította a Nyugat irányába mutató nyitásra utaló kezdeményezéseit. Az Európai Unió a Belarusz ellen 2016-ban érvényben lévő szankciós intézkedéseinek majdnem mindegyikét visszavonta, és újra megnyitotta támogatási programját.^[iii] Sőt, idén februárban Lukasenko fogadta az amerikai külügyminisztert, Michael Pompeót, amire 1994-es hatalomra kerülése óta első esetben került sor.

A hűtlenségek eme sorozata végül is felbőszítette Moszkvát. Oroszország most már „többet akar ugyanazon az áron”, annál is inkább, hogy gazdaságát a szankciók és a nyomott olajárak egyszerre sújtják. Olvadni kezdtek a Belarusznak folyósított orosz szubvenciók, a GDP korábbi, 2013-as 17%-áról mára 10%-ra csökkentek.^[iv] Moszkva 2019-ben először tagadta meg Belarusz adósságának refinanszírozását. Ugyanebben évben a nyersolajra vonatkozó orosz törvényi szabályozás megvonta Minszktől a kedvezményes olajár alkalmazását, ami mintegy 300-400 millió dollár éves veszteséget jelentett. A Szentpéterváron rendezett Nemzetközi Gazdasági Fórum margóján, 2019-ben, az orosz pénzügyminiszter kizárta annak

lehetőségét, hogy ezt anélkül kompenzálná, hogy „megfogalmazódna egy későbbi európai uniós megállapodáshoz való csatlakozásával összefüggő intézkedéscsomag.” Moszkva valójában ahhoz kötötte segítségét, hogy konkrét előrehaladás jöjjön létre egy olyan konföderáció tárgyában, amelynek közös adóügyi, pénzügyi és politikai intézményi következményei lennének, és amelynek ügye 1999 óta egy helyben topog. A két ország vezetői finoman csepegtetik a jelen helyzetben folyó tárgyalások eredményeiről szóló információikat. Vlagyimir Putyin 1,5 milliárd dollár hitelt ajánlott fel Minszknek, politikai lépésekért cserében. Nehéz elhinni...

De számos olyan paraméter van, amely az elnök csendes visszavonulásának forgatókönyvét terheli. Elsősorban az a biztonsági kihívás, amelyet Belarusz jelent Moszkvának: az ország a NATO-val szembeni első határvonalon áll, és mint ilyen, az orosz védelmi stratégia lényegi eleme. Amikor 1992-ben aláírták a közös biztonsági egyezményt, Moszkva több katonai megállapodást kötött Minszkkal azt követően, hogy a NATO megjelent Lengyelországban, majd a balti államokban, és amerikai rakétaelhárító pajzsokat telepített Lengyelországban és Romániában. A két ország fokozott katonai együttműködést alakított ki, és 2017-ben nagyléptékű közös katonai gyakorlatot szervezett Zapad (Nyugat) néven. Belarusz egyébként két orosz katonai bázisnak ad helyet, ezek közül az egyik, Dragicsinben, az orosz rakétaelhárító rendszerhez kapcsolódik.^[v]

A lengyelországi amerikai jelenlét – amely a rotációs elven odatelepült 4500-es kontingenst 1000, Németországból átirányított katonával erősíti meg –, tovább növeli Minszk ütközőzóna-szerepét. Annál is inkább, hogy a belarusz határ mindössze 500 km-re van az orosz fővárostól. Augusztus 27-én a Roszszija24 köztvécsatornának adott interjújában Putyin azt állította, hogy seregei beavatkoznak, „ha a helyzet kontrollálhatatlanná válik, és ha bizonyos szélsőséges elemek [...] átlépnek bizonyos határokat, pl. autókat, házakat, bankokat gyújtogatnak, középületeket foglalnak el” – hivatkozva egy sor közös megállapodásra, köztük a kollektív biztonsági egyezményre. Ehhez 2010-ben illesztették hozzá a „biztonságot veszélyeztető fenyegetés elleni összehangolt fellépést”. Ez a homályos utalás kétségtelenül jelentős értelmezési teret enged Moszkva számára, amely már Ukrajnában megmutatta, hogy más hatalmaktól eltérően nem habozik a nemzetközi jog köntösében fellépni, amikor úgy ítéli meg, hogy alapvető érdekeit fenyegeti veszély.

A bizonytalanság másik tényezője: az ellenzék nehézségei. Míg Pasinjan az örmény forradalom arcává vált – és ezzel Moszkva tárgyalófele lett –, a belarusz ellenállásnak nincs vezetője. Moszkva bizalmatlan a Koordinációs Tanácsot illetően, mert nem tudja, túl fogja-e élni a hatalommal szembeni harc erőpróbáját. A Belaruszban üldözött vezetők nagy része börtönben van, illetve Litvániában, Ukrajnában vagy Lengyelországban lelt menedéket – ezek az országok mind ellenségesen viselkednek Oroszországgal szemben. Egyébként az elnökválasztási kampány során a szembenálló felek között biztonsági kérdésekben ellentétek mutatkoznak. Viktor Babariko bankigazgatót (egy az orosz Gazprombank által többségi tulajdont élvező bankban) olyan színben tüntetik fel, mint aki a Kremlhez legközelebb álló jelölt, és aki kijelentette: „azt kívánja, hogy Belarusz egy nap független ország legyen”. Ez a megoldás nincs ínyére Moszkvának, neki egy NATO elleni pajzsra van szüksége, nem egy svájci típusú szomszédra. Ennek a stratégiai opciónak a kérdésében sem Cihanovszkaja, sem a többi ellenzéki nem mutatott határozott álláspontot. Sőt, a visszaszoruló ellenzék egyre inkább közeledhet az európaiakhoz. Azután, hogy újranyitották az orosz segélyt, a korábbi miniszterelnök, Pavel Latusko, ma a Koordinációs Tanács tagja, azt követelte, hogy az Európai Unió biztosítson egy 3-4 milliárd dollár nagyságrendű támogatást annak fejében, hogy átadják a hatalmat az ellenzéknek, vagyis az oroszoktól kapott összeg kétszeresét. Ugyanaznap az Európai Bizottság elutasította Lukasenکو legitim elnökként való elismerését, amely álláspont megegyezik a Washington által támogatott elképzeléssel.

A Kreml helyzete korántsem olyan kényelmes, mint ahogy azt olykor beállítja. Egy lojalitásában bizonytalan, töredezett ellenzékben nem bízhat, kénytelen egy törékeny rezsimre támaszkodni. Putyin felméri, hogy a határain olyan potenciális további politikai válságok alakulhatnak ki, amelyek mind a korábbi ukrán, mind a jelenlegi örmény válságtól eltérnek. Igaz ugyan, hogy Oroszország távlati érdekei e két ország integrálásban fogalmazhatók meg, de ha Lukasenkoval kényszerrel próbálna alkalmazni, azzal eltávolítaná magától a belarusz lakosságot, és oroszellenes hangulatot gerjesztene, ami jelenleg nem jellemzi a felkelők sorait. Így tehát ez a „forradalom” azzal a kockázattal járna, hogy nem csupán demokratikus, hanem geopolitikai jellegű öltene.

Fordította: Völgyes Gyöngyvér

[i] Ellenzéki képviselőként az Eurázsiai Unió korábbi bírálója, Nikol Pasinjan igyekezett meggyőzni Moszkvát: arra törekszik, hogy tiszteletben tartsa a két országot összekötő főbb gazdasági és katonai megállapodásokat. — *Le Monde*, 2018. május 6.

[ii] L. Jean de Glinasty: Un tournant dans la diplomatie française? [Fordulat a francia diplomáciában?], *Le Monde diplomatique*, 2019. december.

[iii] L. Ioulia Shukan: Minsk se rebiffe contre le grand frère russe [Minsk a nagy orosz testvér ellen fordul], *Le Monde diplomatique*, 2017. június.

[iv] Jacques Miniane, az IMF belaruszi misszióvezetője: Using Good Times to Build Resilience [Jó idők felhasználása az ellenállóképesség növelésére], IMF, 2018. november 6., www.imf.org

[v] Vö. Ioulia Shukan: *La Biélorussie après la crise ukrainienne : une prudente neutralité entre la Russie et l'Union européenne?* [Belarusz az ukrán válság után: óvatos semlegesség Oroszország és az Európai Unió között?], Études de l'Institut de recherche stratégique de l'École militaire, no 50, Párizs, 2017.

Belaruszban a városi ifjúság van az első vonalban – Lukasenka elnök vitatott újraválasztása

Loïc Ramirez



Az utca a hatalmának elhagyását követelte a belarusz elnöktől, aki emiatt meghajolt Moszkva alkotmánymódosítási követelése előtt. A tiltakozók néhány hónappal korábban az ukrán előzmények hatására minden beavatkozást elutasítottak, abban bízva, hogy a tiltakozók száma önmagában elegendő lesz a vezető eltávolítására.

2020 augusztusának közepén a televízióban egymást követik a tüntetéseket mutató képsorok „Rövidesen vége lesz” – jelenti ki Sztasz L.,^[1] aki egy pillantást sem vet a képernyőre. A Belarusz déli részén lévő Brahín egy kocsmájában a TV-híradónak háttal, egy palack vodka körül ülve vitatkoznak. Immár öt napja tart, hogy egy korábban nem látott ellenállási hullám söpör végig az országon. Az események menete ellentmond Sztasz jóslatának: még szeptember közepén is folytatódtak a megmozdulások, különösen hétvégén, amikor esetenként több százezer résztvevőt számláltak Minszkben és az ország nagyobb városaiban.

Lukasenka 2020. augusztus 9-i újraválasztása és az azt követő tüntetéshullám Belaruszt a nemzetközi média érdeklődésének középpontjába emelte. 1994 óta immár a hatodik egymást követő mandátumát szerezte meg, a szavazatok 80,23%-ával, egy csalásokkal terhelt választás során. Legyőzte legfőbb ellenfelét, Szvjatlana Cihanovszkaját, aki a „közrend megzavarása miatt” letartóztatott férje helyére lépett, és aki mögött két másik csapat jelöltje, Valerij Cepkalo és Viktor Babarik végzett – őket rendre a feleség, Veronyika, illetve a kampányigazgató Marija Kalesznyikava képviselte, minthogy az előbbi Moszkvába menekült, az utóbbit pedig letartóztatták.

Ukrajna, a mumus

A választást követően a tiltakozó fiatalok és a rendfenntartó erők közötti összecsapások egymást követték a fővárosi éjszakában. Az internetet három napra felfüggesztették. Többször letartóztatás és számos, rendőrörsökön elkövetett fizikai erőszakra szóló információ csak tovább hangsúlyozza az elnök elutasítását, aki egyébként korábban nem alkalmazott ilyen fokú megtorló intézkedéseket. A 2010-es elnökválasztást követően a letartóztatások száma többszázas nagyságrendű volt, és az azt követő hónapokban a bíróságok segítségével távolították el a mozgalmak vezetőit.

Még itt, ezen a kis településen is érezhető a hatóságok felfokozott hangulata. Az est leszálltával a falu főterén elkezdődnek a rendőri egységek őrjáratái, míg a főutcán egy megfigyelő járőr-kocsi áll készenlétben. Túlméretezett ez a jelenlét egy alig háromezer lakost számláló vidéki településen. Nem tudni, hogy ez az Ukrajna határával közeli helyzetnek tudható-e be, vagy a mintegy 100 km-re eső területi székhelyen, Homelben folyó tüntetések esetleges hatása miatt kialakult félelem az oka.

Az útkarbantartással foglalkozó Sztasz L. eddig nem ismert más elnököt, mint Lukasenkát. „Cihanovszkájára szavaztam, de nem megyek ki tüntetni. Nekünk, belaruszoknak a nyugalom a legfontosabb, nem kívánunk itt a Majdanhoz hasonló állapotokat látni.” A fiatalember az ukrainai felkelést idézi, amely 2014 tavaszán sikerrel járt: megbuktatta Viktor Janukovics elnököt, majd polgárháborúba fordult.^[2] A mumus a lakosság körében élő valós félelemből táplálkozik. Sztasz L. barátai is elárulják, hogyan szavaztak. Többen azt mondják, hogy Cihanovszkaját választották, mások üres lapot dobtak be. Az egyik jelenlévő így beszél: „Én Lukasenkára szavaztam” – a bejelentés meglepetést okoz a beszélgető partnerek között. „Tényleg rá szavaztál? – Igen, persze”. És tovább emelgetik a poharakat mindenféle kommentár nélkül, tovább folyik a semmitmondó beszélgetés.

Bonyolult dolog elemezni az elnök melletti választási eredményt egy olyan helyzetben, amelynek eredményét egyes ellenzékiek szerint választási csalással érték el, mások pedig, és ez már hihetetlen, úgy ítélik meg, hogy valójában eredménytelenül végződött, minthogy szerintük Lukasenka nem kapott 3%-nál több szavazatot. „Szociológiai kutatások kb. 60%-ra teszik a tényleges eredményt, amely alacsonyabb értéket mutat a fővárosban, ahol az ellenzéknek mindig is volt egy kemény magja,” – magyarázza a keleti nyelvek és civilizációk intézetének (INALCO, Párizs) történész docense, Bruno Drweski. Stephen White és Elena Korosteleva szerint Lukasenka választói „elsősorban a hatvan évnél idősebbek, általában alacsony iskolai végzettségűek, és falun élnek”.^[3] Ezzel szemben ellenzői „elsősorban a fiatalok, akik a magánszektorban dolgoznak, magasabb iskolai végzettségűek, és nagyobb városokban élnek.” Tehát az ellenzék generációs és földrajzi elhelyezkedés alapján jellemezhető. A kormányhoz közel álló Aljakszej Dzermant politológus szerint „az elnökre szavazók részint az államszervezet keretében dolgozó tisztviselők, részint a munkások közül kerülnek ki.”

„Az ország megváltozott, és ő nem változott”

Mindazonáltal érzékelhető Lukasenka támogatói számának csökkenése azokban a csoportokban is, amelyek hagyományosan mellette foglalnak állást. Egy olyan elemzés, amely (a válaszók negyedét jelentő) kilencszáz választási irodában kézzel elvégzett szavazatszámolás eredményét vizsgálta, a normális mértéket meghaladó számú levélszavazatokkal módosított adatok szerint Cihanovszkaja 45%-ot kapott, míg Lukasenka 42%-ot ért el.^[4] Végeztek más részletes elemzéseket is, amelyek mind szorosabb eredményekről számolnak be, mint amit a Központi Választási Iroda közölt. „Igen, a múltban rá szavaztam, de ez ma már nem lehetséges – mondja az ötvenes Viktor P., aki franciát tanít egy homeli iskolában. – Nem lehet nyíltan a kormány ellen beszélni, az ember azt kockáztatja, hogy a munkája látja kárát. Ez fojtogató. Nem arról van szó, hogy megtagadom mindazt, amit tett, de az ország megváltozott, és ő nem változott.”

Az elnökre jellemzőek váratlan iskola- és üzemeletogatások vagy a mezőgazdasági termelőegységekben való megjelenés, az ilyenkor felbukkanó Lukasenka egy-kettőre lecseréli az alkalmatlannak ítélt igazgatót vagy a túl engedékeny minisztert – az elnök paternalista képet alakított ki magáról, ami hosszú ideig tetszett a belarusz társadalomnak. A kampány idején maga ellen fordította az embereket azokkal a kijelentéseivel, amelyek szerint egy nő képtelen vezetni az országot, vagy amelyekkel ellenzékét inzultálta és fenyegette – a tüntetések során kifigurázták ezeket a kijelentéseket.

A piros-zöldből piros-fehérbe

Az utóbbi évek gazdasági hanyatlása is hozzájárult az elégedetlenség növekedéséhez. Az 1994-ben nagy arányban, 80%-kal megválasztott Lukasenka egy mozdulattal leállította a tömeges privatizációt. Az államnak az irányításba való visszatérése bizonyos sikert hozott. Miközben más posztszovjet köztársaságokban gyárakat zártak be, és rohamosan nőtt az egyenlőtlenség, Belarusz 1996-tól ismét a növekedés útjára lépett, miközben az állam a maga kezében tart néhány fontos szektort, mint pl. a traktorgyártást vagy a szerszámgépek gyártását. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben végrehajtott jelentős állami beruházások révén sikerült megmenteni a szövetkezeteket, amelyek a mezőgazdasági termelés 80%-át adják, és termékeik 90%-át Oroszországba exportálják.^[5] A 2000-es években az ország hasznot húzott a kőolajipari termékek magas világpiaci árából. Moszkva engedélyezte, hogy Belarusz finomítsa a baráti, önköltségi áron átadott nyersolajat, és piaci áron reexportálja a nyersolajból származó termékeket.

De a 2008-as válság és az árfolyamok zuhanása, amely mechanikusan maga után vonta a szubvenció csökkentését, felemésztette ezt a mannát. Míg az ezt megelőző években az ország bruttó nemzeti terméke (GDP) átlagosan 7,2%-os emelkedést mutatott, a tűzsekracht követően 1,6%-ra esett vissza. 2017-ben tüntetések szerveződtek a munkanélküliség büntetése elleni, visszamenőleges hatályú intézkedés miatt, amelyben havi 460 rubel (225 euró) büntetést szabtak ki azokra, akik hat hónapja (vagy ennél hosszabb ideje) nem voltak munkaviszonyban. Visszatekintve, ez a jelenlegi válság előképének látszik. A kampány idején az ellenzékiek letartóztatása, a kiterjedt választási csalások, majd a sebesültekről készült képeknek a közösségi hálón (az internet újraaktiválása után) való terjedése megannyi olyan tétel azon a listán, amely a haragot gerjesztette.

Jelenleg azonban a tiltakozásnak nincs határozott politikai és gazdasági programja. A tiltakozók általában néhány konkrét követelést tűznek zászlajukra: a politikai foglyok szabadon bocsátását, a választások újbóli kiírását, és a legfontosabbat: Lukasenka távozását követelik. A száműzetésben élő Cihanovszkaja neve ritkán jelenik meg a tüntetők szlogenjei között. Az ellenzéki elnökjelölt ugyan augusztus közepétől Litvániából igyekszik az általa létrehozott Koordinációs Tanács révén egyeztetni Minszkkal a hatalom átadásáról és új választások kiírásáról, de a helyszíni tiltakozó mozgalmakban nem játszik jelentős szerepet. Szervezetének hét irányítója – köztük a sztrájkokat szervezők egyik vezetője, valamint egy kis hagyományos keresztény párt alelnöke (aki a hivatalos orosz nyelv ellen küzd) – közül szeptember közepén csupán az irodalmi Nobel-díjas Szvjatlana Alekszijevice mozoghatott szabadon az országban. A többiek elmenekültek, vagy börtönben vannak.

A tüntetéseken az elnök egységes elutasításának szimbólumaként a vörös-fehér-vörös zászlót emelik magasba a tüntetők – ez az első, 1918-ban alakult Belarusz Népköztársaság nemzeti lobogója, amelyet az 1991-es függetlenné válás alkalmával vettek elő újra. Minden egyéb zászló vagy felirat bizalmatlanságot kelt, mert megosztó lehet: a ritkán felbukkanó európai zászlókat gyorsan összetekerték, és egyetlen Oroszország-ellenes jelszó nem hallatszik a tüntetők soraiból. Lukasenka azzal akarja hitelteleníteni a mozgalmat és a maga oldalára állítani Moszkvát, hogy folyton azt emlegeti, a vörös-fehér zászló az 1941-től kezdve a nációkkal kollaboráns belarusz nacionalisták nemzeti színe volt. Ezek akkor valójában csak egy maroknyi embert jelentettek, és semmiféle nyomot nem hagytak az ország politikai hagyományában. Éles ellentétben a korábbi cári birodalom határain lévő más országokkal, a balti államokkal, Ukrajnával és Lengyelországgal – ahol a XIX. század kezdetétől fogva a nacionalista mozgalmak politikai pártokra, iskolákra, egyetemekre, kulturális központokra támaszkodtak, és táplálták az orosz- és szovjetellenes mozgalmakat, olykor a nációk segítségével.^[6] Semmi ilyesmi nem történt a német front mögötti Belaruszban, amely inkább a szovjetbarátságáról volt ismert.^[7] Ebben az összefüggésben a vörös-fehér sokkal kevésbé jelenti a nacionalizmus újraéledését, mint az elnök elutasítását, aki 1996-ban népszavazással állította vissza a szovjet zászló vörös-zöld színeit.

Amikor augusztus 11 körül a belarusz ipar fellegváraiban (a MAZ autógyárban, az ipari felszereléseket gyártó és fejlesztő BelAZ cégnél, a nagyméretű kamionokat gyártó MZKT-ban) sztrájkok törnek ki – Lukasenka úgy érzi, hogy megrendül a

hatalma. A tiltakozás azonban megragad az üzemekben. Augusztus 17-én reggel az Atlant cégnél szervezett munkabeszüntetés megbukott. „Ki dolgozik itt?” – kérdezte az épület bejárata előtt tömörülő emberek sorában, a mozgalom támogatására összegyűlt tömegben egy idős asszony. Egyetlen ember emelte fel a kezét. A többiek legtöbbször diák vagy nyugdíjas, akik szolidaritásból jöttek ide. „Bizonyára én vagyok az egyetlen – mondta a kezét felemelő munkás – a többiek félnek, és senki sem mer segíteni nekünk.”

A hadsereg és a rendőrség hűsége

Az 1999-ben ratifikált 29. sz. elnöki rendelet óta egytől öt évig tartó időre szóló határozott idejű szerződéssel veszik fel a munkavállalók legtöbbször, ez a liberális intézkedés érzékenyen érintette a kevés, még harcoló szakszervezetet. Egy 2018-ban a belarusz szakszervezeti szövetség által végzett, 1,6 millió munkaszerződés vizsgálatán alapuló felmérés szerint az országban alkalmazott munkavállalók 30%-a egy éves határozott munkaidejű szerződés keretében dolgozik.^[8] Az elbocsátástól való félelem mellé néhány sztrájkoló szakszervezeti vezető letartóztatása és az az aggodalom társult, hogy az állami szektorban dolgozók létszámát nagymértékben csökkenteni fogja a privatizáció, aminek következtében munkahelyek szűnnek meg – ahogy ezt Lukasenka az ellenzék hatalomra kerülése esetére vízionálja. A kampány idején versenytársai, Bariko, egy korábbi bankár, és Cepkalo korábbi nagykövet, aki ma egy ipari park igazgatója, nem rejtették véka alá az ország „modernizálására” vonatkozó szándékukat.^[9] A közsféra – vagyis a közalkalmazottak és az állami vállalatok munkavállalói – ma mintegy az összes dolgozó 40%-át adja. Azok a vállalatok, amelyekben az állam tulajdoni részesedése meghaladja az 50%-ot, körülbelül az éves össztermelés 30%-át teszik ki.^[10]

A tiltakozók között jelen vannak egy csúcsettör képviselői, akik informatikai szolgáltatásokat nyújtanak. Ez a szektor 2000 óta emelkedett ki a mezőnyből, és jelentős adókedvezményben részesült – ami bizonyos ellentmondásban van a „piaci szocializmus” domináns modelljével, olvassuk Julija Sukan Facebook-oldalán. A kutató aláhúzza, hogy a domináns modelltól való ilyen eltérés végül „rossz végre vezetett” a rezsim számára, amely hosszú éveken át meg tudta védeni magát mindenféle, a privát szektor által kezdeményezett és finanszírozott ellenállástól. Ludmilla V., aki Minszkben egy alkalmazásokat tervező vállalat munkatársa, tanúja volt a mozgalom kezdetétől mutatkozó, egészen a vezetőrétegekig ható illetén elkötelezettségének. „A tüntetések kezdete óta joguk volt a dolgozóknak távol maradni vagy távmunkában dolgozni, mi több, a cégünk nem hivatalos módon vállalta, hogy fizeti a be nem jelentett tüntetések során előállított alkalmazottaira kirótt büntetéseket.”

Ezzel szemben a kormány híveinek mozgósítása nagyrészt csupán abban áll, hogy állami erőforrásokat bocsátanak rendelkezésre (autóbuszok a tüntetők szállítására, helikopterek a molinók kibontásához). Minthogy sohasem fogalmazott meg világos ideológiát, a „hiperprezidenciaális” rendszer nem támaszkodhat egy aktivistabázis támogatására. De minthogy még mindig bírja a rendőri erők és a katonaság hűségét, Lukasenka továbbra is kezében tartja a hatalom gyeplőit. Mindazonáltal magas szintű legitimációs válsággal kell szembenéznie. Lukasenka időt nyer, és megosztja az ellenzékkel azzal, hogy olyan alkotmányreformra szólít, amely a kormány és a parlament hatáskörét erősíti az elnök hatalmának rovására, és mindezt még, jó érzéssel, a 2022-es új választásokat megelőzően javasolja megvalósítani. Vajon ez egy olyan húzás, amely arra való, hogy hatalomban tartsa őt, vagy pedig éppen kiutat jelent egy mélyebb politikai átalakulás felé? A válság megoldása részben azon múlik, hogy a tiltakozóknak sikerül-e felülkerekedniük az elnyomáson, és megvédeni magukat az elhasználódástól és a megosztottságtól.

Völgyes Gyöngyvér

^[1] A nevet megváltoztattuk.

^[2] L. Laurent Geslin és Sébastien Gobert: Veillée d’armes au Donbass (Fegyveres virrasztás Donyeck-i Népköztársaságban), *Le Monde diplomatique*, 2014. december.

^[3] Vö. Stephen White és Elena Korosteleva: *Postcommunist Belarus [A posztkommunista Belarusz]*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham (USA), 2005.

^[4] «Un président en papier» (en russe) [Papírmásélnök, (oroszul)], *Novaja Gazeta*, Moszkva, 2020. augusztus 12., a Zubr Online platform által közzétett adatok alapján.

^[5] Ronan Hervouet: *Le Goût des tyrans. Une ethnographie politique du quotidien en Biélorussie [A zsarnokok ízlése. Belarusz mindennapjainak politikai etnográfiaja]*. Le Bord de l’eau, Lormont, 2020.

^[6] Vö. Martin Dean: *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Bielorrussia and Ukraine, 1941–44 [Együttműködés a holokausztban: A helyi rendőrség bűncselekményei Belaruszban és Ukrajnában, 1941–44]*, St Martin’s Press, New York, 2000.

[7] Vö. Masha Cerovic: *Les Enfants de Staline [Sztálin gyermekei]*, Seuil, Párizs, 2018.

[8] *Tut.by* (online híroldal), Minszk, 2018. július 8.

[9] *Belrynok.by* (gazdasági online híroldal), Minszk, 2020. július 29.

[10] [Belstat.gov.by](http://belstat.gov.by), 2020.

A félelem szerepéről

Pierre Rimbart



Megfertőződés, fulladás, halál: megjelenése óta egy sor vérfagyasztó képzet tapad az új koronavírushoz, amelyek akár egy horrorfilmben is megállnák a helyüket.

Beépültek a tudatunkba és a rettegés érzését keltik, ami általában idővel feloldódik és messze száll, viszont az *Országos Audiovizuális Intézet* (INA)^[i] tanulmánya magyarázattal szolgál eredetéről. „A bezártság idején, vagyis március 17 és május 11 közötti nyolc hét alatt a legtöbb tévécsatorna rekordot döntött, amikor a hírek adásidejét 80,5%-ban a világvárványra szánták Felmérésünk megállapította, hogy ugyanezen időszak alatt a folyamatos híreket sugárzó csatornák is 74%-ban a világvárványt járták körbe.” Összehasonlításként, a „sárgamellényesek” mozgalma: a 2018 decemberi hétvégi forrongások idején úgy tűnt, hogy a BFM TV-ben kizárólag csak róluk szólnak a hírek, pedig a hírműsorok „alig” 62,5%-át foglalták le. A Covid-19 hírkezelése határkövet állított fel: „Soha, egyetlen hír vagy esemény sem foglalta el ilyen hosszú ideig és ilyen mértékben a híradók adásidejét” állapította meg egy másik, júniusi felmérésében az INA^[ii].

Az átlagtól erősen eltérő arány szépen mutatja a tájékoztatási rendszer rossz működését, hiszen képes két hónapon keresztül kizárni majdnem minden más témát egy kiemelt téma érdekében, mintha a Föld nevű bolygón az életet a vírusos járvány révén lehetne meghatározni. Megvárjuk, amíg más felmérések kimutatják, vajon ez az agymosással felérő ismételtetés hozzájárult-e ahhoz, hogy a gyakran következtelen, ugyanakkor a szabadságunkat megnyirbáló rendelkezéseket vita nélkül rákényszeríthessék a társadalomra, egyes hatásait azonban már most is megfigyelhetjük. „A megkérdezettek 60% szerint a média túl nagy hangsúlyt adott a járványnak” írja a *La Correspondance de la presse* (2020. szept. 28.). „A felmérésben a maximum három jelző kiválasztásakor a megkérdezettek 50%-a szerint *szorongást* kiváltó, 45%-a szerint *eltúlzott* és 28%-a szerint *katasztrófát* vizionáló a média egészségügyi válságkezelése.” Tudjuk, hogy a félelem kelendő portfólia, így tehát a Covid és a vesztéző aranytojást tojó tyúkká vált. A tévécsatornák nézettsége már évek óta csökkenő tendenciát mutatott, ami most megfordult. „A válság lehetővé tette, hogy a TV feljavítsa elfogadottságát” magyarázza egy szakember a *Publicis Media*-tól. „A tévécsatornák most megpróbálják bevétellé alakítani a nézettségi növekedésüket” összegzi a *Le Figaro* (2020. okt. 10-11.).

Tweetjeivel – „Ne féljete a Covidtól” (október 5) – és más provokatív üzeneteivel *Donald Trump* politikai fegyverre váltotta a félelmet: az ijedt katasztrófavárás baloldali; a bölcs higgadság pedig a jobboldalé. Franciaországban a bolygók sosem látott együttállása a félelemtengety bal oldalára állította a kormányt, a médiát és az értelmiséget is.

A kormány a rettegést arra használja, hogy a járványkezelés szervezetlenségét átalakítsa az egyéni veselkedés következményévé, amit azután a rendőröknek ad ki kezelésre; a média megzenésíti a kormány rendelkezéseit és eladási rekordokat dönt meg; a harmadik csoport, az *értelmiségiek* saját tehetetlenségüket az egészségügyi csatában átváltják túlsorduló humanizmusuk felmutatására. Ha felhívjuk a figyelmet, hogy a Covid nem a pestis és más harangokat kongatunk, mint a túlhasznált egészségügyi dolgozók, az rögtön olyan színben tűnik fel, mintha „nyugtató” lenne. A *Libération* (október 5.) egész cikksorozatot szánt a „megnyugtató” tudósok ellen, akik „büntetlenül” relativizálhatják a veszélyt és kritizálják a szabadságjogok felszámolását. „Félek tőlük” mondja egy újjáélesztő sürgősségi orvos. Vigyázzanak, akik nem félnek!

Fordította: Morva Judit

[i] Géraldine Poels és Véronique Lefort: Covid-19 dans les JT : un niveau de médiatisation inédit pour une pandémie [Sosem látott hírözön a Híradókban a Covid járvány kapcsán], *La Revue des médias*, 2020, okt. 1. <https://larevuedesmedias.ina.fr>. (A TF1, France 2, France 3, France 5, Arte és M6 figyelembevételével).

[ii] Antoine Bayet, Nicolas Hervé és David Doukhan: Temps d’antenne, personnalités émergentes, place des femmes : un bilan de l’information sous Covid-19 à la télé [Adásidő, új szereplők, helyet a nőknek: információ a Covid járvány mérlege], *La Revue des médias*, 2020. jún. 24.

Hasznosnak lenni, a közösségért munkálkodni... vagy nem – mire jók a művészek?

Evelyne Pieiller



A XIX. sz. óta a művészek aggodalommal figyelik: meg tudnak-e élni a művészetükből, és ezzel szorosan összefügg a másik kérdés is: mi a művészek társadalmi szerepe? Ez az utóbbi kérdés a társadalom számára is fontos. Ihletett élőködők? A lelki finomságok szállítói? Van-e a művésznek valami olyan specialitása, amely hasznos és felhasználható?

Csudálatos, hogy manapság a művészetet igen szívesen látják politikusaink körében, sőt, úgy tekintik, ez lehet a varázsszer sok, az aktuális egészségügyi és társadalmi „krízis” által előidézett, vagy annak gyökérsarjaként felbukkanó problémára. Illetve, ne túlozzuk el, a leggyakrabban arról van szó, művészet és kultúra címen, amit

éppen értünk alatta.

Azonban mégis meglepő az időzítés. Május 2-án egy „Az elfeledett kultúra” (*Le Monde*, április 30.) című, számos művész által aláírt cikkre válaszolva Emmanuel Macron lelkesítő tweetben szólt a művészekhez: „A jövő nem születhet meg az Önök képzelőereje nélkül”. Május 6-án más személyekkel való találkozásának eredményeként határozottan kijelentette, közbeszerzési programok fognak indulni (ki tudja miért, a fiatalokhoz kapcsolódóan), valamint hogy „a művészi alkotás egy lényeges dolog, és a jelen helyzetben ez talán még erőteljesebben feltűnik honfitársainknak”. Bizonytalan nyelvhasználat, nagy erejű gondolat. Mellesleg az egész karanténidőszak a művészet hatalmának, a polgárok váratlan – igaz, csak virtuális – vigasztalójának magasztos dicséretétől zengett, amelyről mindenki felfedezhette, hogy „lehetővé teszi a kapcsolattartást másokkal, megerősít, felvértez, gazdagít minket” – ahogy a Pompidou Központ elnöke összegezte.^[1]

„Amit ők csinálnak, nem nevezhető munkának”

A művészet szükséges, és ennek jegyében köszöntötték, mint azt a Művelődési, valamint az Oktatásügyi és Ifjúsági Minisztériumok honlapjain olvassuk, az „Ismeretterjesztő és Kulturális Nyár” elnöki program keretén belül, amelynek célja, hogy „visszahelyezzék (vissza? vagyis újra? tényleg?) a művészeteket és a kultúrát a fiatalok és családjaik életének szívébe”. Egy példa az érthetőség kedvéért: az Európai Odéon Színház, amely rögvest engedelmességet a felhívásnak, beavatkozást enged „a nők Molière-nél” és az *Ezeregy éjszaka meséi* alkotásokba. Oktató, tanító, társadalmi kapcsolatok ügynöke, sőt, szolgáltató – a művész olyan helyzetbe kerül, amely a hasznos, sőt mi több, nélkülözhetetlen hivatások művelői közé emeli őt.

A társadalmi szükségesség kérdését, amelyre szélsőségesen eltérő válaszokat adhatunk, nem mindig tették fel; a művészeknek éppúgy nem, mint a támogatóknak vagy a közönségnek sem. A művész évszázadokon át tartó funkciója megkérdőjelezetlen volt: megrendeléseket és támogatást kap befolyásos emberektől, műveivel – amelyek a dicsőségüket hirdetik – művészi tündöklésükre hívja fel a figyelmet, és egy nemzeti vagy vallásos közösség nagyságát, sőt egy társadalmi osztály felemelkedését juttatja kifejezésre. Közben versenyez művésztársaival, ill. szórakoztat. Festők, dramaturgok, zenészek, lelkileg alig kiegyensúlyozatlanok, ami viszont nem akadályozza meg őket, hogy anyagi vagy énproblémáik legyenek, ha a támogatók elfordulnak tőlük. „Alkotók” vagy „kézművesek”, megtalálják helyüket a társadalomban. Elkészítenek egy munkát, és ritkán érzik szükségét, hogy igazolják vagy elméleteket állítsanak fel mögé, ha csak nem művésztársaik előtt, ahogy azt Pierre Corneille is tette, amikor a *Cid* kapcsán támadások érték a Francia Akadémia részéről, amelyek szerint a darab valóságosság tekintetében kissé könnyelmű, erkölcs tekintetében pedig enyhén megbotránkoztató.

A társadalom nem faggatózik tovább létezésük jogosságáról. Valóban ki kell várni a XIX. századot ahhoz, hogy a társadalom és a művészek is, feltegyék maguknak a kérdést, kinek és mi célból alkotnak, ki által és miért lehetnek megfizetve. Az ancien régime-ből maradt támogatók számottevő mértékben eltűntek, a terjesztés új irányai nem visznek sehová, ahogyan az új – esztétikai és erkölcsi – értékek sem. Az uralkodó álláspont szerint, ahogy azt Gustave Flaubert *Közhelyszótára* gonosz módon, ám nagyobb meglepetést nem keltve, meghatározza, a Művészet ezentúl „kórházhoz vezet” – vagyis nyomorhoz –, ami pedig a Művészeteket illeti, „amit ők csinálnak, nem nevezhető munkának”.

A művészekben a zavar válik uralkodóvá. Egyre többek által jóváhagyandó művészi témák, egyre többen szeretnének „eredményesek” lenni, feltéve maguknak a kérdést: annak a „felsőközéposztálynak” alkossunk, amelyet megvetünk? Annak a népnek, amelynek semmi köze ehhez? Egy világban, amely kiváltságban részesíti a hasznost és a jövedelmezőséget, mire jó a Szépség eszményének ingyenes kutatása?

Az „átkozott”, meg nem értett művész pozíciója fog így kialakulni, vagy azé, aki a maga „hiábavalóságát” elfogadva „elefántcsonttoronyába” menekül, a l'art pour l'art dicsőített magányára ítélve, miközben mélyül a szakadék az újítók és a közönség között. Mint Honoré Daumier vagy Camille Pissarro, akik újságok munkatársai voltak, vagy mint Gustave Courbet, aki maga szervezte meg műveinek kiállítását, elkülönülve a hivatalosan kiválasztottaktól, miután megtagadták tőle az 1855-ös Világkiállításon való részvételt, vagy mint Victor Hugo, aki azt választotta, hogy a népnek ír, a fényűző XIX. század nem minden művésze követelte magának a hiábavalóság életérzését, a lét áramából való kirekesztettséget, azt, hogy egy olyan elit tagja legyen, amely nem foglalkozik mással, csak a maga törekvéseivel.

De ezt az arisztokratikus visszahúzódást, ezt a tömegből való és a tömeg általi kivetettséget, amelyet a politikai és az adott társadalmi közeg okoz, majd elméletként talál fel mindkét érdekelt fél, a fogyasztó közönség és a számkivetett művészek is, és ez hosszú távon alapozza meg a művész mint a többé-kevésbé ihletett parazita képzetét, aki alapvetően különbözik a társadalom többi tagjától, és akit a művészete és az esetleges tehetsége elválaszt a többiekől. És kialakul a művészetről, főleg a nem nyereséges művészetről, egy tartós elképzelés, amely szerint az a lelkiélethez tartozik. Ez a meglehetősen homályos szerepkör, kegyes bizonytalansággal élve, nem kevesebbet jelent, mint hogy a felesleg oldalán áll.

Két példa

Mégis, kollektív történelmünk sajátos időszakaiban, kormányok, társadalmak, festők, írók vállalkoztak arra, hogy meghatározzák a művészek hasznosságát. Különböző területeken. Így a vezetők és követők nemrégiben újra felfedezték a New Deal. Amely hirtelen a mai „válságos” időkben modellként tűnik fel. Igaz, hogy a Franklin Delano Roosevelttel által 1933-ban elindított és a háborúig kitartó „új helyzet” teljes fordulatot hozott. A művészeket munkavállalóknak tekintették, akik különleges képességekkel rendelkeznek, és akiket épp úgy meg kell fizetni, mint más dolgozókat. A New Deal lehetővé tette, hogy színészeket (13 000), írókat (7 000), zenészeket (2 500) toborozzanak, akiknek általános fontosságú küldetésük volt: vegyenek részt a népoktatásban, vezessék az amatőr csoportokat, hozzanak létre színházat ott, ahol nincs, végezzenek zenegyűjtést a déli feketék körében, gyűjtsék össze a rabszolgák leszármazottainak elbeszéléseit, szépítsék a kerületeket a mexikói muralista Diego Rivera vagy David Siqueiros szellemében készült freskókkal (2 500), írják meg a városok történetét, dokumentálják fotókkal a nagy gazdasági világválság eseményeit stb. Megdöbbentő volt!

Orson Welles-től Jackson Pollock festőig, Dorothea Lange és Walker Evans fotósoktól, Richard Wrighttól, a *Black Boy* szerzőjétől, Saul Bellow íróig vagy John Steinbeckig, egy nagy része azoknak, akik mind a mai napig fontosak nekünk, akkoriban ezen keretek között dolgozott. Különleges képességeiket a közös érdekek szolgálatába állították. Ez távolról sem lelki finomság, és nem is az alkalmatlan külön magánya.^[2] A művész ezen integrációját – az ipari tömegsztrájkok, az éhségmenetek, a többek között a nagyon aktív Kommunista párt által képviselt követelések háttérével – gazdasági okokkal indokolták: csökkenteni a munkanélküliek számát, és megteremteni az ország nagy nemzeti kultúráját. Az eredmények – a munkásszínészek és a musical egymásra találása,^[3] a regionalista festészet burjánzása, a hivatásosok és amatőrök közötti találkozások megsokszorozódása, az agitprop és a Bertold Brecht által inspirált esztétika virágzása... – meglepőek. A nemzetért dolgoztak – közülük egyesek úgy érezték, a népért dolgoznak –, szükségességük vitathatatlanul elismert volt (25 millió amerikai fedezte fel a színházat). Később, a mccarthyizmus korszaka idején, az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság számára az egész igen gyorsan „vörös” színben tűnt fel.

Ugyanebben az időben a Szovjetunióban egy másik út nyílt a művészek jogokat biztosító köteleességek meghatározására: követnie kell a szocialista realizmus doktrínáját. 1934-ben, a szovjet írók első kongresszusán, szövetségük alapszabályzata így vázolta fel esztétikájukat: „A szocialista realizmus [...] alapvető módszere [...] a művésztől megköveteli, hogy a valóságot forradalmi fejlődésében, igaz, történelmileg konkrét módon ábrázolja. Emellett a valóság művészi ábrázolásának igaz voltát és történelmi konkrétságát egybe kell kapcsolni a dolgozók szocialista szellemű eszméi átalakításának és nevelésének feladatával.”^[4] Itt is a hasznosság kérdéséről van szó, de a forradalmi vállalkozás alapjainak és előírásainak megfelelően. Míg a New Deal feledésbe merült, mielőtt napjainkban példaértékűvé válhatott volna, a művészek ez a politika általi legitimációja, mint az alkotó szabadság behódolása a normáknak és ideológiai céloknak, nem lett elfeledve, és hiteltelensége még mindig élénk. Mindazonáltal eltöprenghetünk azon – bármi legyen is a New Deal kivételes érdeme –, hol van a helye „az alkotó szabadságának”, amikor azért hogy fizetést kapjon, a nemzet szolgálatába kell állnia?

A ma „Demokratikus művészete”

A kérdés ma egyre inkább napirenden van... Hogyan kerüljük el, hogy a művész a társadalom számára szükségesként legyen elismerve, anélkül hogy elvárnánk tőle, tetszés szerint vagy mindenben: járuljon hozzá az ország nagyságához, oktassa a népet, szolgálja a társadalomban az összetartozás érzését, legyen része egy kollektív akaratnak... Ez persze elkerülhetetlenül magában foglalja egyéni törekvéseinek korlátozását, merényletet a legbensőségesebb énje ellen.

„Az Új Megbízók” úgy látják, megvan a megoldás. A Francois Hers fotóművész által 1991-ben elindított és Bruno Latour szociológus által támogatott mozgalom, a *Fondation de France*, létre akarja hozni a „Demokratikus művészetet”, mivel ahogy Thomas Schlessertől a művészettörténész mondta – válaszolva Macron elnök szavaira a jövőbeni megrendelésekről –, „a végcél a demokráciában már nem lehet csupán képzőművészek, építészek, zeneszerzők vagy írók kreatív kínálatának

támogatása; a végecél a lakosság kérésére adott reflexió kell hogy legyen.”[5] Például „egy hely vagy egy lebecsült tevékenység láthatóvá tétele, emlékek életben tartása, identitást meghatározó hovatarozás kifejezése, az élettér határainak kitágítása”. Egy közvetítő (Daniel Buren vagy Xavier Veilhan képzőművész, Patrick Bouchain építész) által javasolt művésszel egyeztetési és tárgyalási protokoll készül, ami „a maga részéről nemes odafigyelést és valódi horizontális elfogadást feltételez”. Így született meg Párizsban, az egyik kerület kilenc lakójának kérésére, egy nyolc méter magas oszlopon dobogó szív, amely a porte de Clignancourt-nál vöröslök – egy portugál művész, Joana Vasconcelos műve.

Ebben a „demokratikus művészetben” „már nem a minisztérium feladata a kultúrpolitika, hanem mi – polgárok és művészek – együtt hozzuk azt létre”, a minisztérium feladata pedig „egy delegációs rendszer megteremtése a magánkezdeményezések számára”. Fogadni mernék, hogy szép kilátásai vannak annak a modellnek, ahol az állami finanszírozást – magánjogi tanácsadással kialakítva – magánkezdeményezésekre költik: felkérlik a művészt, hogy tegye magáévá az uralkodó ideológia által választott, az „állampolgársággal” és a horizontalitással megszentelt témákat.

Ezzel véget lehetne vetni a közpolitikai elvek alapján működő finanszírozási gyakorlatnak. Az új megrendelők, az állampolgárok, egy katalógusból választhatnak a piac által elfogadott művészek közül. Ügyféltől a szolgáltatóig, a művész díszít és szépít, kielégíti a helyi „care-törődés” igényeket. Hááát...

1935-ben, a fasizmus, a nácizmus, valamint a nagy sztálini tisztogatások kezdetének idején és a népfront hajnalán rendezték meg Párizsban a Nemzetközi Írókongresszust a kultúra védelmében.[6] Abban az időben a 230 résztvevő, köztük sokan száműzöttek (Bertolt Brecht, Ernst Toller, Heinrich és Klaus Mann stb.), munkája értelméről gondolkodott. Mi a cél, kiknek, mit...? Kísérletezni, felvilágosítani? Belső énünk vagy a politika? Talán a filozófus Ernst Bloch szavaival lehetne válaszolni: „Maradt a világban olyan álmom, amelyet még nem álmodtak végig, történetek, amelyeket még nem alkottak meg, természet, amelyet még nem adtak el.” Megérezni, hogy mi hiányzik nekünk, és azt a vágy tárgyává tenni, ez az, ami csodálatos mód hasznos – mindannyiunk számára.

Fordította: Hering Noémi

[1] „Döntő fontosságú a művészet” – beszélgetés Serge Lesvignes-nyel, RFI, 2020. március 17.

[2] Vö. Francis V. O'Connor: *Art for the Millions: Essays from the 1930's by Artists and Administrators of the WPA Federal Art Project* [Művészet millióknak: A WPA szövetségi művészeti projekt művészeinek és adminisztrátorainak esszéi az 1930-as évekből], New York Graphic Society, 1975.

[3] Vö. „Pins and needles”, szakszervezeti zenés vígjáték, 42. utca, France Musique, 2014. november 2.

[4] Vaszilij Novikov: *A párt és a szovjet irodalom*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1953.

[5] Thomas Schlessler: Si on veut que la commande soit l'avenir de l'art, il faut la rendre vraiment démocratique [Ha azt akarjuk, hogy a megrendelés legyen a művészet jövője, akkor valóban demokratikussá kell tennünk], *Le Monde*, 2020. június 8. https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/06/08/si-l-on-veut-que-la-commande-soit-l-avenir-de-l-art-il-faut-la-rendre-vraiment-democratique_6042119_3232.html. Vö. *Les Nouveaux commanditaires. Faire art comme on fait société* [Az új megrendelők. Olyan művészetet mint maga a társadalom], Les Presses du réel, Dijon, 2013, weboldal: www.nouveauxcommanditaires.eu

[6] Sandra Teroni és Wolfgang Klein: *Pour la défense de la culture. Les textes du Congrès international des écrivains. Paris* [A kultúra védelmében. A Párizsi Nemzetközi Írókongresszus beszédei], 1935. június, Éditions Universitaires de Dijon, 2005.

Mi minden rejtőzhet egy fa mögött – a jó módúak környezettudatossága

Franck Poupeau



Élnek-e az erdők? Éreznek-e a fák? Már egy évtizede, hogy a környezettudatos megközelítés hatására a sajtó és a széles olvasóközönséget megcélzó kiadványok fel-felvetik ezeket a kérdéseket. Sőt, antropológusok és szociológusok kérdőjelezik meg a Felvilágosodás örökségét, a természet és a társadalom elválasztását. Egyesek a „nem embereket” is teljes jogú „szereplőknek” tekintik. Hova vezet ez a megközelítés?

Anna Tsing *Világvégi gomba: lehetséges életformák a kapitalizmus romjain*^[1] című könyvét a kortárs antropológia egyik meghatározó munkájaként ünneplik. Kétségtől az is – de nem az elemzések említette okokból. Egy viszonylag új kutatási területet talál olvasmányos és érthető módon, egy nem emberi entitást vizsgál: a matsutake-gombát, amely kizárólag kipusztult erdőkben nő. Írása központi témája ez a szegények által gyűjtött gomba, amelyet luxuselmiszerként adnak el Japánban. Közben pedig vizsgálja a kiszolgáltatott helyzetűek – az amerikai veteránok, az Oregon állambeli növénygyűjtőketők, az illegális bevándorlók – munkavégzését, de főként az ember és a természet viszonyát.

Könyve egy olyan intellektuális irányvonalat képvisel, amelynek célja az ember és környezete viszonyáról szóló elemzések megújítása. „Az elmúlt évtizedekben számos különböző területről érkező kutató mutatott rá, hogy kizárólag emberi szereplőkre szűkíteni narratíváinkat – idejélműlt reflex, egy olyan kulturális beidegződés, amelyet a modernizációhoz társított haladás illúziója táplál”. A könyv úgy beszél a (japán, Oregon állambeli, finn stb.) erdőkről mint egy „cselekvéssorozat által összekapcsolódó csoportról, amely egy sok összetevős, emberi és nem emberi világot hoz létre [...] A matsutake-gombák és a fenyők nemcsak nőnek az erdőben, hanem alkotói is az erdőnek.”

Az erdő tematikája meglepő módon több éve termékeny irodalommal látja el a tudományos és a nagyközönségnek szánt könyvek piacát. Ilyen Peter Wohlleben: *A fák titkos élete. Mit éreznek, hogyan kommunikálnak?* (2015); Ernst Zürcher: *Fák, a látható és a láthatatlan között* (2016); Jean-Baptiste Vidalou: *Erdőnek lenni. Élet a csatatéren* (2017); Gaspard D’Allens: *El a kezekkel az erdőinkről* (2019); Joëlle Zask: *Városi fák. Kapcsolat a Föld ökoszisztémájával* (2019) és *Amikor ég az erdő* (2019); valamint a *Mi, a fák* (2019), egy a Fondation Cartier alapítvány „alkotócsoportja” által készült kiadvány, hogy csupán néhányat említsünk. Az 1992-ben megjelent *Erdők. Esszé a Nyugat társadalmi képzeletéről* című könyvében Robert Harrison, az irodalomtudomány doktora észrevette, hogy jóllehet „a Nyugat meghatározó intézményei – a vallás, a jog, a család, a város – eredetileg az erdők kárára jöttek létre”, azokat kihasználva és letarolva, ugyanakkor „nem szabad elfelednünk az erdők megfoghatatlan és kulcsfontosságú szerepét a Nyugat kulturális képzeletvilágában.” Legyen szó szakrális vagy profán, törvényen kívüli vagy az igazság menedékeként szolgáló erdőkről, veszélyforrásokról vagy varázslatos helyekről – a logikai ellentétek összemosódnak.

Vegyük figyelembe a nem embereket

Nem meglepő, hogy amikor az ökológiai válságelemzések azt jelzik, hogy beléptünk egy visszafordíthatatlan és rohamosan súlyosbodó fázisba, a természetvédelem felé forduló figyelmünkben az erdők fontos szerepet kapnak. A jelenkori aggodalmak hátterére jellemző az is, hogy az erdőirtás témája már az Ókorban is környezetvédelmi aggályokkal társult. Platón így sajnálkozott az akkoriban még érintetlen természetről: „Akkor azonban – még teljes épségben – hegyei magas dombok voltak, és a ma sziklásnak nevezett síkságait kövér föld takarta; hegyeit sűrű erdők borították... de nem is olyan régen tetőgerendának alkalmas fákat vágtak róluk a legnagyobb házépítésekhez, és e háztetők ma is épek. Sok sudár nemesített gyümölcsfát, a nyájaknak szinte kimeríthetetlen bőségben legelőt adott” (Kritiasz).

Az erdő a középpontjában áll az ökológia eredetéről szóló vitáknak is. A kutatók ma már nem az észak-amerikai környezetvédelmi mozgalomnak, nevezetesen az 1858-ban Henry James Thoreau ötlete alapján létrehozott nemzeti parkoknak tulajdonítják ezt az érdemet, hanem a brit és francia hatalmak trópusi gyarmatainak bevezetett szabályozásoknak.^[2]

Ha meg akarjuk érteni, hogy mi rejlik a fák világa iránti élénk és misztikus érdeklődés mögött, amelyet néha „a jövő modelljének”^[3] neveznek, előbb az emberiség a környezetéhez fűződő érzelmi, spirituális és kommunikációs igényének felértékelődését kell kielemeznünk. Számos népszerű szerző szerint ez egyúttal a nem emberi életformák számbavételével jár együtt. Anna Tsing szerint az a nézet, hogy a fák nem érdemesek figyelmünkre, egy olyan haladásfogalomból ered, amely „primitívnek, illetve gyermetegnek” tartja az jelenkori új irányzatot. Látni fogjuk, hogy ez az antropológiai álláspont elkerüli ugyan a múlt merev idealizálásának buktatóit, de ezt azon az áron teszi, hogy elköteleződik egy olyan rendszer mellett, amely kétes esztétizálással fedi el a társadalmi elnyomást: „Arra kellene figyelniük, ami a mellékágon történik, a

kapitalizmus rejtett zugaiban. Így észrevehetnénk, hogy részben már a kapitalizmuson kívül élünk. Sokkal kevésbé függünk tőle, mint gondolnánk.”^[4] A „túl vagyunk a kapitalizmuson” álláspontot azonban lehet, hogy a migránsok vagy a létbizonytalanságban vergődők, akikről egyébként Tsing nagyon is érzékeny leírást ad, nem fogadnák el mint az általuk megélt valóságot.

Politikai ökológia című antológiájában Émilie Hache filozófus egy „új esztétika és egy új szemlélet szükségességére” hívja fel a figyelmet, amelyet az emberi tevékenység a Föld ökoszisztémáira gyakorolt hatásával jellemezhető kornak – az antropocénnek – a felismerése sürget. Az erdőkről, a fákról, a növényekről és általánosságban véve a nem emberek világáról szóló könyvek hódítása kétségtelenül erről a szemléletről szól. A könyvpiac két szegmensének legsikeresebb könyve az élő természettel való misztikus kapcsolatot ünnepli: a szakkönyvek területén Eduardo Kohn antropológus *Hogyan gondolkodnak az erdők?*,^[5] a nagyközönségnek szánt ismeretterjesztő kategóriában pedig Peter Wohlleben német erdőmérnök *A fák titkos élete*^[6] című műve (Franciaországban több mint 250 000 eladott példányszámmal). A probléma szerintük abban áll, hogy elvesztettük érzékenységünket a világra. A fák misztikus megközelítése egyfajta felhívás akar lenni a láthatatlan észlelésére, „az ősi népek” – akik „egy másfajta tudás” hordozói voltak – régi bölcsességeinek felértékelésére: kutadjuk az emberi létezés elvesztett értelmét.^[7] Ha megszólaltatjuk „a világ legfőbb benépesítőit”, történetesen a fákat, ahogyan azt Philippe Descola antropológus javasolja, felmerül a kérdés, hogy ez az „ontológiai fordulat”,^[8] a lételmélet ilyen „egyszerű, elegáns, de radikális” fordulata vajon képes-e megmagyarázni a jelenleg zajló környezeti katasztrófa okait?

„Kozmológiai egység”

A Cartier Fondation Amazóniáról szóló, fotókkal, képekkel és szöveggel illusztrált „szép könyve” lépett át először egy bizonyos határt 2003-ban.^[9] A kiadványt a jelenleg nagy népszerűségnek örvendő Bruce Alberts antropológus szerkesztette, aki több amazóniai népről szóló munka szerzője. Társszerkesztője az indián főnök Davi Kopenawa, a Yanomami-ügy szószólója, akit környezetvédelmi szerepvállalásáért több nemzetközi díjjal tüntettek ki, és elismerésképpen még egy jelentős méretű trópusi erdőparcellát is kapott, amelyet a közössége saját céljaira használhat. A történet kétszálamú: a bemutatott műalkotásokon keresztül a hagyományos metafizika racionalizmusa és a nyugati köntösbe bújtatott „ősi gondolkodás” párhuzamosan szólal meg, a hangsúlyt az amazóniai népek bensőséges viszonyára helyezve dzsungellel, sámánokkal stb., egy olyan világot tárva elénk, ahol ember és nem ember egy és ugyanazon „kozmológiai egység” része. A könyv formátuma, különösképpen a fényképek esztétikája azonban azt a benyomást kelti, hogy az indiánfőnök ahhoz a „primitivist” diskurzushoz csatlakozik, amelyet a környezetvédelmi szervezetek várnak el tőle; az erdő materiájának valóságát akarja érzékelteni, amely „él és lélegzik”, és amelyet „a fehérek” sosem tudtak felismerni. Az erdő védelme ezen a ponton globális politikai üggyé válik: az indián közösségek ügyévé, akik egyszerre élnek egységben a természettel és kapitalista fenyegetettségben, amely bármikor lecsaphat rájuk – amelyet sose neveznek nevén a könyvben.

Visszatérve Európába, Jean-Baptiste Vidalou^[10] filozófus a tér, a föld, a tájegység – különböző közigazgatási szervek által meghatározott – felosztásának történetét elemzi, és azt állítja, hogy ez tehető felelőssé a természeti világgal elvesztett szoros kötelékünkért. Itt felfedezhetjük a „gyökértelenség” témát, amely az Anna Tsing által leírt ökológiai katasztrófa érzékeléséhez kapcsolható: „Nem tudjuk, hogyan élünk tovább, és kerüljük el a teljes pusztulást. Szerencsére találhatunk még emberi és nem emberi szövetségeket. Ráakadhatunk még zöldellő peremvidékekre a lepusztult tájon, amelyek az elhanyagolt mezőgazdasági földek és a kapitalista rendszer peremvidékei is egyben [...]. Van még esély, hogy megtapasztaljuk a szunnyadó közös földi javainkat és az elillanó őszi illatot.”

Jean-Baptiste Vidalou ahelyett, hogy megadná magát az effajta szubjektivitásnak, és folyamatosan képzeletbeli szövetségeket keresne, egy katasztrófát beharangozó környezetpolitika kritikáját vázolja fel: „A korszak, amelyben élünk, mást sem tesz, mint szabályoz. Szabályozza a gazdaságot, a népességet, a test működését, akárcsak egy elektromos hálózatot, egy irányító központot vagy egy repülőgépkabint. A beigért paradicsom helyett valóságos pokol lett az életünk. Az élénk vetített térképen mostantól egy romokban heverő tájképet látunk: az egyik oldalon a minden élő elpusztító gigantikus »építkezési területek«, a másikon pedig a biodiverzitás múzeuma. Soha nem beszéltünk még ennyit »a bolygóról«, »a klímáról«, »a globális környezetről«, mint ma, amikor a világok legkisebbikébe vagyunk bezárva, egy beszűkült mérnöki világba.” Egy „talajvesztett” világba.

Bruno Latour filozófusnál ez a „talajvesztettség” a globalizált elit cinizmusának absztrakt kritikájába fordult át, akik persze magukat kimenekítenék az általuk hirdetett program hatásai elől: „Olyan ez, mintha a felső társadalmi réteg nagy része rájött volna arra, hogy nincs elég hely számára és a többiek számára a Földön, ezért úgy döntött, hogy hasztalan úgy csinálnia, mintha a történelem egy közös jövő felé vezetne”.^[11] Az Egyesült Államok 2017-es kilépése a párizsi éghajlatvédelmi egyezményből is a világ leggazdagabbjainak ezt a radikális elkülönülését mutatja, megkérdőjelezve a globalizációt. Bruno Latour szerint ebben „az új éghajlati rendszerben”, ahol már senki sem érzi otthon magát, választani kellene, hogy „álmodozásba menekülünk”, vagy mindenki számára „élhető területet” találunk északon és délen egyaránt. A hagyományos társadalmi összetűzések helyett, szerinte, „geoszociális” harcra van szükség, amelynek azonban a gyakorlati kivitelezését homályban hagyja.

Jean-Baptiste Vidalou legalább megpróbál visszatérni a konfliktushoz, amelyben az erdő egyszerre színtér és a probléma forrása; „a fenntartható természet körüli propagandában [...] a mérhetőség hegemoniájának történelmi betetőződését” látja. A mérhető és számszerűsített gazdasági adatok kritikája abból a hiedelemből ered, illetve arra a szemléletre támaszkodik, amely szerint „alapvető cinkosság van” az ember és az erdő között, és ezért piedesztálra emeli a világhoz való kifinomult hozzáállást – és ezt helyezi szembe a mérnöki tudománnyal, a tervezéssel és a területrendezéssel. „Hogy az érzékenységek ez a hiánya a Földön mindenhol kötelező kíváncsalmá vált, az a totális katasztrófa jele. Akik számára a világnak még van értelme, azoknak a választás szükségzerű. Mert egy napon választani kell majd az élethez való *érzelmi* kötődésünk és azok között, akik le akarják rombolni az életet egy a természettől mindenre kiterjedő elszakadás nevében. Ez a választás az egyetlen politika, amelyért érdemes élni.” De hogyan lehet ezt a politikát megvalósítani azon struktúrák között, amelyeket éppen lerombolni igyekeznek? Hogyan lehet túljutni a könyvesboltok „spiritualitás” szekcióján, ahol a művelt antikapitalista olyan lelki táplálékra lel, amelyet a tudomány területén nehezen talál meg? Aurélien Barrau asztrofizikus, több sikeres ismeretterjesztő könyv szerzője egy videón egy fának támaszkodva „a minket körülvevő világ szinte kitapintható közvetlenségéről”^[12] beszél, a *Le Monde* napilap pedig nyári különkiadásában „az új ökológiai gondolkodás” tablóját mutatja be az olvasóinak.^[13]

Az érzéki világ efféle misztikus megalapozásához nyilván szükség van hiteles intellektuális háttérre, erre szolgálnak Bruno Latour vagy Philippe Descola antropológus munkái, amelyek a társadalom és a természet „éles elkülönülését” támadják, és ezzel már sikeresen meghódítottak egy nemzetközi olvasóközönséget. Ez azért is meglepő, mert az említett szerzők – az amerikai egyetemeken oly népszerű French Theory elméletekhez híven – vegyítik a nehezen érthető és a radikalitás látszatát keltő beszédmódot. Eduardo Kohn szerint „el kellene törölni a szellem és a világ többi része közötti különbséget”.^[14] Ez a következtetés azonban – ha ezt a jelenleg zajló ökológiai katasztrófa miatt tesszük – meglehetősen idealista: még ha pusztán a test és a lélek, illetve a természet és a társadalom dualizmusa lenne is felelős a „nyugati” racionalizmus nem kívánatos hatásaiért, eltörölni egy fogalmi megkülönböztetést, és utat nyitni „az antropológia kiterjesztésének a nem emberi felé” irrelevánsnak tűnik. Itt a vitalizmus – az a filozófiai irányzat, amely szerint az élet nem csupán fizikai-kémiai folyamat, hanem egyfajta életerő, az anyagot átható és felépítő princípium,^[15] – csatlakozik a hagyományos idealizmushoz, amely a gondolkodás mindenhatóságát állítja, azt, hogy a gondolat, a szellem képes megváltoztatni a gondolkodásmódot, a viselkedést és a gazdasági racionalitást is.

Erre Kohn kétségtelenül azt válaszolná, hogy „kortárs elemzéseink keretében nehéz elképzelni a biológia világát, amelyet előgondolatok építenek fel”. Ha Henri Bergson, a *Teremtő fejlődés* (1907) meglehetősen konzervatív filozófusa több mint egy évszázada látogatást tett volna Amazóniába, ő sem írhatott volna dicséretőbb szavakat az erdők és az ősi tudás primitív vitalizmusáról. „Kohn nem csupán egy Bergson-féle vitalista – írja Philippe Descola –, de egy valóságos biofil: sok dolog és folyamat tekinthető élőnek, természetesen ilyenek a jelek, a gondolatok, az önszervező jelenségek. Ez alatt nem azt érti, hogy azért élők, mert folyamatosan mozogásban vannak, hanem azt, hogy képesek hatást gyakorolni a környezetükre, és létrehozni valamit a világban”.^[16] De ha minden, ami hatást gyakorol a környezetre, élő, nehéz lesz szétválasztani a tudományoskodó retorikát a nem emberi világra vonatkozó bizonyítható tudásanyagtól: ha minden ismeret egyenlő értékű, akkor egy jaguár álma ugyanannyira hiteles, mint egy tudományos állítás.

Ezen az elvontsági szinten az antropológiai elemzés igazságának aligha van több köze a valósághoz, mint annak a rousseau-i igazságnak, amely mindent, ami az emberben nem természetes, mereven el akar választani attól a természetes állapottól, „amely nem létezik, amely talán sohase létezett, és lehet, hogy nem is fog létezni soha” (*Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenségről és alapjairól*). Szociológiai szempontból inkább azokat az egyetemeken folyó változásokat kellene megkérdőjelezni, amelyek az elmúlt évtizedekben zajlottak, és támogatták „a trópusi erdők életét hangsúlyozó biohatalom térhódítását”, ahogyan David Dumoulin Kervran^[17] szociológus írja: amikor elfogadtuk, hogy az őserdők és más ökoszisztémák résztvesznek a világ igazgatásában, áttértünk „az egyik képzeletbeli háttérből egy másikra: az erdő egy kifejezhetetlen erőből a fajok és a biológiai kapcsolatok csodálatos komplexitása lett; a trópusi fauna veszélyes fenyegetésből értékes erőforrássá, míg az ott élő emberek passzív vagy a távoli lényekből földjeik aktív védelmezőivé váltak.” A trópusi esőerdők beemelése a tudományba, a kultúrába, a politikába és a gazdaságba tudományos fórumokon történik, de „számos olyan csatornán is, amely kihasználja az esőerdők köré kialakított piacot, ahol mindennek megvan a saját tudáshatalma, a fáknak a szén-dioxid-elnyelése, [...] az erdőknek és a biodiverzitásnak az ökoszisztéma szolgálata és fenntartása, [...] az őserdei turista célpontok pedig nemzeti kulturális örökséggé és »turista látványossággá« alakították át az erdőségeket, így támogatva a helyi gazdasági egyensúlyt.” Nem a minket körülvevő természettel való alapvető kapcsolat újrafelfedezéséről van szó, az erdő kultusza ugyanis szisztematikusan eltávolodik a természet köznapi használati módjaitól – hacsak nem sikerült már korábban „benszülött” felhasználásnak kineveznie.

Érdemesebb lenne figyelembe vennünk az erdők vagy általánosabban a természeti erőforrások társadalmi használatát, amelyek egy magántulajdonon alapuló rendszerben kollektív – ha nem is mindig legális – formában történnek.^[18] Az antropológusok olykor elfelejtik, hogy az erdő fontos politikai szerepet játszott a *bekerítés* (a közösségi legelők elkerítése) elleni nyugati mozgalmakban, amely a kapitalizmust megerősödését kísérte. Edward Thomson a Black Actet elemezte a 18. századi Angliában, Karl Marx első íásaiban pedig a „falopást” vizsgálta a Rajna-vidéken.^[19] Mindkettő kiemelte, hogy bűncselekménnyé vált a legelők hagyományos felhasználása, mivel közben lezajlott a közös birtoklású területek kisajátítása a magántulajdon javára. Marx hangsúlyozza, hogy a törvények a tulajdonosokat védik, hiszen „a paragrafus elfogadása után

szükségszerű, hogy egy sereg nem bűnöző érzületű embert az erkölcsösség zöld fájáról lehasítsanak, és gallyfaként a bűnözés, a becsstelenség és a nyomor poklába taszítsanak.” Végző soron „a fabálványok győznek, és emberáldozatok hullanak!”

Az antropológia túlzott kiterjesztése...

Ha az elnyomás formái meg is változtak a huszadik század óta, egy állandó dolgot ki kell emelnünk: „Szinte bárhol a világon az erdő meghódítása lehetővé tette a társadalmi fejlődést, és javította a föld nélküli parasztok életkörülményeit.”^[20]

Az erdők felértékelése – mai, lepusztult világunkban^[21] – egy modern és spirituális formája a „vissza a természethez” ideológiának, és kapcsolódik ahhoz az „osztálymegvetéshez” amely a szegényparasztot és a kapitalista rendszer által neki szánt létfenntartási módot sújtja.^[22] Egyfajta arrogancia érzékelhető ebben a „déli” nemzetek és a kapitalizmus által nekik meghagyott fejlődési mód iránt. A fák misztikus felértékelése odáig megy, hogy olykor támadja az erdők „ősi” használatát, és még a bolíviai és braziliai amazóniai közösségek által alkalmazott mezőgazdasági célú felégetést is.

Ezen problémák fényében – amelyeket a *Világvégi gomba: lehetséges életformák a kapitalizmus romjain* című munka kétségkívül sokkal meggyőzőbben értelmez újra, mint több más hasonló könyv a fák titkos életéről, – merül fel a kérdés: összeegyeztethető-e, mint azt Anna Tsing teszi, a „kipusztult erdőknek” és „a világrendszer felbolydulásának” – Oregontól Japánig – azonos megközelítése? Miközben Tsing kitér az antropológiát „az anthróposzon, vagyis az emberen túlra”^[23] azért, hogy a társadalom központi elemének helyére a nem emberit – és nem az elnyomó viszonyokat – helyezze. Így megelégszik a világ elemzésének esztéta-megközelítésével, ahol a hangsúlyt „a bonyolult rendszer mulandó pillanataira” helyezi, amely „pezseg a kihasználatlan lehetőségektől”, ahol azonban „egyedi kincsekre lelhetünk, ha alaposan szemügyre vesszük az alakuló világ káoszát.”

Az önmagában való téma egyedülállóságának esztétikai csodálata az, aminek Anna Tsing szerint, az erdők érzéki világába elmerülve, kialakítani kellene „az életművészetet egy sérült bolygón”,^[24] idézve a szerző egy másik munkájának címét. Vajon nem lehet, hogy a nem emberinek ez a fajta antropológiája magával hoz egyfajta privilegizált viszonyt a világgal, amely csak a kiváltságosok számára hozzáférhető? Nevezetesen az Egyesült Államok nyugati partvidékén élők számára, akik megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy „túléljenek” annak a kapitalizmusnak a romjain, amelyet eszükbe sem jut megkérdőjelezni. Ahogyan létezik a „szegények ökológiája”,^[25] úgy a jómódúaknak is van egy saját környezettudatossága.

Franck Poupeau szociológus (CNRS).

Fordította: Boros Nikolett

[1] Anna Lowenhaupt Tsing: *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins* [*A világvégi gomba: lehetséges életformák a kapitalizmus romjain*], Princeton University Press, 2015.

[2] Vö. Richard Grove: *Les Iles du Paradis. L'invention de l'écologie aux colonies (1660–1854)* [*A Paradicsom szigetei. Az ökológia feltalálása a gyarmatokon*], Párizs, La Découverte, 2013.

[3] Ernst Zürcher: *Les Arbres, entre visible et invisible* [*Fák, a látható és a láthatatlan között*], Actes Sud, Arles, 2016.

[4] Anne Tsing: Entretien à *Libération* [Interjú a *Liberation*-ban], Párizs, 2020. június 24.

[5] Eduardo Kohn: *Comment pensent les forêts. Vers une anthropologie au-delà de l'humain* [*Hogyan gondolkoznak az erdők. Az emberen túli antropológia felé*], Zones sensibles, Párizs, 2017.

[6] Peter Wohlleben: *La Vie secrète des arbres. Ce qu'ils ressentent. Comment ils communiquent* [*A fák titkos élete. Mit éreznek, hogyan kommunikálnak?*], Les Arènes, Párizs, 2015.

[7] Ernst Zürcher: id. mű, l. még David Abram: *Comment la terre s'est tue. Pour une écologie des sens* [*Hogyan némult el a Föld. Az érzékek ökológiája*], La Découverte, Párizs, 2013.

[8] Philippe Descola előszava E. Kohn idézett művéhez

- [9] Bruce Albert, Davi Kopenawa: *Yanomami, l'esprit de la forêt [Yanomami, az erdő szelleme]*, Actes Sud/Fondation Cartier pour l'Art Contemporain, Arles-Párizs, 2003.
- [10] Jean-Baptiste Vidalou: *Etre forêts. Habiter des territoires en lutte [Erdőnek lenni. Élet a csatatéren]*, La Découverte, Párizs, 2017.
- [11] Bruno Latour: *Où atterrir? Comment s'orienter en politique [Hol landoljunk? Hogyan találjuk meg az irányt a politikában]*, Párizs, La Découverte, 2017.
- [12] Vö. Aurelien Barrau sur le métier d'enseignant-chercheur en astrophysique [Aurelien Barrau a tanár-kutató szakmáról az asztrofizikus szemével], 2019. március 9., [Youtube](#).
- [13] Nicolas Truong: Le souci écologique à la source d'une révolution intellectuelle française [Ökológiai aggályok a francia intellektuális forradalom hátterében], *Le Monde*, 2020. aug. 9.
- [14] Eduardo Kohn, id. mű.
- [15] Vö. Gilles Deleuze: *Le bergsonnisme [A bergzonizmus]*, Párizs, PUF, 1964.
- [16] Philippe Descola: id. mű.
- [17] David Dumoulin: *Tropicaliser la science. Politique du terrain et biologie tropicale [A hőkezelt tudomány. Földpolitika és trópusi biológia]*, vol. 1, Habilitation à diriger des recherches, sous la direction de Dominique Pestre [Felhatalmazás a kutatás felügyeletére Dominique Pestre irányításával], EHESS, 2018.
- [18] A falopásról és az orvvadászatról I. Sergio Dalla Barnardina (szerk.): *L'appel du sauvage. Refaire le monde dans les bois [A vadon hívószava. Új életformák a vadonban]*, Presses universitaires de Rennes, 2012.
- [19] *Viták a falopási törvényről* I. Edward Thompson: *La Guerre des forêts. Luttés sociales dans l'Angleterre du XVIII^e siècle [Az erdők háborúja. Osztályharc a 18. századi Angliában]*, La Découverte, Párizs, 2014. Vö. Karl Marx: *Les débats sur la loi relative aux vols de bois [Viták a falopási törvényről]*, *Œuvres III Philosophie*, Bibliothèque de Pléiade, Gallimard, Párizs, 1842. (magyarul: Marx és Engels Művei, 1. kötet 112. oldal.
- [20] Michael Williams: *Deforesting the Earth. From Prehistory to Global Crisis, An Abridgment [A Föld erdeinek kiirtása. Az őskortól a világválságig. Rövidített változat]*, The University of Chicago Press, 2006.
- [21] Vö. Vivre dans un monde abîmé [Egy sérült világban élni], *Critique*, Párizs, n°860–861, 2019.
- [22] A fa ágairól II. Guillaume Pitron: Braderie forestière au pays de Colbert [Az erdők kiárusítása Colbert hazájában], *Le Monde diplomatique*, 2016. október.
- [23] Vö. Élise Demeulenaere: L'anthropologie au-delà de l'anthropos. Un récit par les marges de la discipline [Az antropológia az anthróposzon túl. Történet a tudományág pereméről], in: Guillaume Blanc, Élise Demeulenaere, Wolf Feuerhahn (szerk.): *Humanités environnementales. Enquêtes et contre-enquêtes [Környezeti humán tudományok. Vizsgálatok és ellenvizsgálatok]*, Publications de la Sorbonne, Párizs, 2017.
- [24] Anna Tsing, Heather Swanson, Elaine Gan és Nils Bubandt (szerk.): *Art of Living in a Damaged Planet. Ghosts/Monsters [Életművészet egy sérült bolygón. Szellemek/Szörnyek]*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2017.
- [25] Joan Martin Alier: *L'écologie des pauvres. Une étude des conflits environnementaux dans le monde [A szegények környezetvédelme. Tanulmány a világ környezeti konfliktusairól]*, Les petits matins, Párizs, 2014.

Egészségügyi alibi az állattenyésztés további iparosítására – a biobiztonság mítosza

Lucile Leclair



A haszonállattartásban kitörő járványok egyre gyakoribbak, aggódik a világ: kezdik felismerni a fajok között átlépő vírusok kockázatait. A nemzetközi egészségügy az ipari modell bevezetését sürgeti a veszély megfékezése érdekében.

A kereskedelmi igények miatt megalkotott „biológiai biztonsági” szabályok azonban az egészséget, az ökoszisztémát és a kisgazdaságokat is súlyosan fenyegetik.

Előbb étvágytalanság, majd magas láz. A délkelet kínai Csianghsziban élő gazdának, Csen Jünnek tízezer sertése volt. Egy hét alatt az összes elpusztult az afrikai sertéspestisben. [1] 2018 és 2019 között a vírus Kína egyetlen régióját sem kímélte, és felére csökkentette az országos sertésállományt. Az eredetileg Afrikából származó vírusra minden bizonnyal több mint száz éve találtak rá, és tudható, hogy míg az emberre ártalmatlan, addig a sertéseknél akár 100 százalékos is lehet a halálozási aránya. Kínából indult, majd egész Délkelet-Ázsiában elterjedt, végül, amikor Közép-Európába érkezett, Belgiumban fedezték fel 2018-ban. Immár Franciaország és a szomszédos országai is rettegnek a térnyerésétől.

Növelni kell a termelékenységet

A folytatódó járvány megfékezésére a kínai állam a „biológiai biztonság” nevében elrendelte a minimum ötszáz egyedből álló sertéstelepeket. „A családi gazdaságok teljesen el fognak tűnni az ipari állattartás javára” – állapítja meg Jian Huang, a Nemzeti Sertésenyésztési Intézet szakembere. [2] Kína csupán a nemzetközileg javasolt egészségügyi előírásokat alkalmazza a fertőző állatbetegségek tekintetében, erősíti meg Wantanee Kalpravidh, aki állategészségügyi szakértő az Egyesült Nemzetek Szervezetének Élelmészügyi és Mezőgazdasági Szervezeténél (angol rövidítése FAO). Wantanee Kalpravidh azt is elmagyarázza, hogy a gazdaságok csoportosítása a fertőzési kockázattal szemben való feltételezett ellenállás szerint történik: „Az 1. csoportban sűrű állományú, zárt tartásos, intenzív és iparilag integrált gazdálkodás folyik. A 2. csoport nagyméretű, zárttartásos és intenzív, de iparilag nem integrált. A 3. csoport közepesen intenzív, iparilag nem integrált, a 4. csoport pedig olyan extenzív, szabadtartású, vegyes gazdaság, ahol kisebb az egyedszám.” A négy ágazat csökkenő mértékben felel meg a biológiai biztonsági előírásoknak, tehát az első nagy mértékben, a negyedik csak csekély mértékben.

E szerint az elmélet szerint a vírusok kevésbé terjednek, ha az állatokat zárt ólakban vagy elkerítve tartják, így gátolva meg a vadállatokkal való érintkezést, amelynek során patogén baktériumokkal fertőződhetnének meg. Az állatokat kereskedelmi forgalomban kapható, garantált minőségű táppal kell etetni, nem pedig a gazdaság terményeivel. A biológiai biztonság nemcsak a higiéniai feltételeket (kézmosás, ruhaváltás minden egyes épületbe belépéskor, járművek fertőtlenítése) szabja meg a gazdának, hanem az állattartás technikai és gazdasági irányvonalát is kijelöli, ami felvet bizonyos kérdéseket.

Ez a termelést szabványosító és külön részegységekre bontó megközelítés azt a kockázatot szűri ki, amelyet a nagyüzemi állattenyésztés hozott magával a sok állat kis helyre zsúfolásával. A nagyipari állattartást megoldásnak látják egy olyan problémára, amelyet maga a nagyipari állattartás hozott létre. Tudjuk, hogy a természetes élőhelyek – gyakran ipari célú – elpusztítása új vírusok egyik állatról a másikra történő átviteléhez vezetett, [3] valamint azt is, hogy a járványos állatbetegségek gyors terjedése nagyrészt az ipari állattenyésztés következménye, ahogyan azt több tanulmány alátámasztja. [4] Thaiföldön például 2004-es adatok szerint „a H5N1-járványok és fertőzések száma sokkal magasabb volt a nagyméretű kereskedelmi baromfitelepeken, mint a háztáji udvarokban.” [5] Ipari környezetben ugyanis a csekély genetikai sokféleség, és a betegségeket megelőző rendszeres kezelések legyengítik az állatok immunrendszerét. Ezenkívül a földrajzi koncentráltág, a nagy állománysűrűség és a szállítás gyakorisága is kedvez a patogén mikroorganizmusok terjedésének.

A sertéspestis története nem előzmény nélküli. Az elmúlt harminc évben a sertésenyésztetek számos válságon estek át: járványos hasmenés, sertések légzőszervi betegsége (amely a növekedés visszamaradásával is jár), H1N1-influenza. A szarvasmarha-tenyésztők a szarvasmarha-gümőkórral találkoztak újra, a baromfitenyésztők a H5N1-madárinfluenza új, különösen agresszív törzseivel szembesültek, a juhok a száj- és körömfájást kapták el stb. A Nemzetközi Állatjárványügyi Hivatal szerint 1924-ben alapítottak, akkor még Állategészségügyi Világszervezet, angolul Organization International of Epizootics néven, innen a rövidítése: OIE) a haszonállatokat érintő járványok száma az elmúlt tizenöt évben majdnem háromszorosára nőtt. Az állatjárványok nemcsak az állatok életét fenyegetik, hanem az emberiségét is, mivel a kórságok egy része az emberre is fertőző lehet – nevezetesen a H5N1-madárinfluenza, még ha a humán megbetegedések száma sokkal kisebb is volt, mint jósolták.

„Hány kiló csirkehúst tudok megtermelni? Mennyi tojásom lesz? Ezekkel a kérdésekkel szembesülnek az gazdák – magyarázza Wantanee Kalpravidh. – Növelniük kell a termelést és a termelékenységet, hogy nagyobb legyen a hasznuk, amelyet aztán a biológiai biztonsági előírások betartására költhetnek.” Az intenzív állattenyésztés fejlesztése iránti világszintű kampányt egyszerűen „iparosodásnak” is lehetne nevezni. A „biológiai biztonság” kifejezést tisztelet övezi, miközben nyilvánvalóan egy ránk erőltetett gazdasági és társadalmi modellre utal. A világ összes gazdasága a hatáskörébe tartozik.

A szabadtartású állatok kevésbé vannak kitéve a fertőzéseknek

„A 2015–2016-os madárinfluenzával a biobiztonsági előírások kötelezőek lettek a baromfitartókra” – írja a Francia Állatorvosi Akadémia egy beszámolójában, utalva a mezőgazdasági miniszter 2016. február 8-án hozott rendeletére.^[6] Majd bejelentik a folytatást: „A jövőben az összes ágazatnak, legyen az extenzív vagy intenzív, eleget kell tennie a biológiai biztonsági irányelveknek”. Külön megállapodás rögzíti, hogy a transzhumáló vándorpásztoroknak „az előírásokat egyelőre nem kell követniük.”

A jószágokat szabadon tartó, helyi közösségeket ellátó őstermelők nehezen alkalmazkodnak. Ők kevésbé vannak kitéve a fertőzéseknek, lévén hogy jóval kisebb állatállománnyal rendelkeznek, és a nagyvilággal is kevesebbet érintkeznek, mégis ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk. A sertésenyésztő ágazatban például 2020 óta 1,3 méter magas kötelező drótkerítést írnak elő a legelők körül, valamint kéthavonta külső cég által végzett rovar- és patkányirtást vezettek be az eszköztároló helyiségekben. Anne-Marie Leborgne, Haute-Garonne megyében élő gazdasszony kiszámolta: „Hogy ne legyen veszteséges a biobiztonsági előírások betartásába fektetett energia, muszáj növelnem az áraimat.” Franciaországban minden húsz disznóból egy szabadtartású. A 39 éves gazdasszony évente 2000 kg biosertést adott el. A megélhetése érdekében részmunkaidőben napközis tanárként dolgozik a falu iskolájában, Montbrun-Bocage-ban, Toulouse-tól délre. Két hónappal az Agrárgazdasági Kamara által biztosított biológiai biztonsági oktatás után úgy döntött, felhagy az állattartással: „Nem tudom elképzelni, hogy 18 euróért adjam a karaj kilóját.”

A biológiai biztonsági szabványra való átállást támogatandó, az Európai Települések és Régiók Tanácsa felajánlja az eszközköltés 30 százalékának finanszírozását. Ez azonban Benoît Dubois-nak és Isabelle Dubois-nak, akik a hegyekben tartanak állatokat, kevésnek tűnik. 400 000 euróra becslik a kiadásukat, „nem számítva a munkálatokra és a karbantartásra áldozott időt.” Harminc év alatt sem kerestek ennyit. „Miután kifizettük a számláinkat, 500 eurónk marad egy hónapra kettőnk számára.” 90 hektáron nevelnek sertéseket Brie-ben, Ariège megyében. „A sziklákon és a minden 300 méteren 100 métert emelkedő talajon drótkerítést építeni szinte lehetetlen.” Folytatják a gazdálkodást a száraz vidéken, de 60 évesen úgy gondolják, hogy a régióban ők az utolsók. Nem is fogadnak szakmai gyakorlatra érkezőket, hogy ne keltsenek hiú ábrándokat a fiatalokban, ugyanis úgy vélik, ez „egy megvalósíthatatlan vállalkozás”.

Amíg a szabadtartásos gazdaságokat tönkretesz a „biológiai biztonság”, addig az ipari hús őrzi gazdasági státuszát. Ugyanis az egészségügyi válságok idején egyes gazdaságok mentesülnek a szállítási korlátozások alól. Csak az 1. csoport ellenőrzési és biztonsági előírásainak megfelelő gazdaságok kaphatják meg azt a bizonyos zöld utat, amely lehetővé teszi számunkra az úgynevezett „területi egységekre osztási” rendszert, vagyis a különböző óvintézkedéseknek eleget tevő, eladásra jóváhagyott részpopulációk elkülönítését. 2014-ben az OIE 182 tagállama többségében jóváhagyta a „területi egységekre osztás” rendszerét, amely aztán több ország – Chile, az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Kína, Ausztrália stb. – törvényszövegébe is bekerült. A 2016. február 16-i miniszteri rendeletet követően Franciaország is átvette a nagyipari termelést előnyben részesítő gyakorlatot.

A „steril burok” tehát csak legenda

Például a France Poultry is. A korábban Doux néven futó^[7] breton nagyvállalat 2017-ben szerezte meg a területi egységekre osztás lehetőségét. A cég naponta 340 000 baromfit visz vágóhidra, és hetente 70-80 konténert tölt meg szárnyassal Brest kikötőjében, ugyanis termelésének 93%-át exportálja. Az agrárexportüzem mintamodellje szerint egy-egy telepen 35 000 baromfit lehet nevelni, ami azt jelenti, hogy egy madárra 480 négyzetcentiméter jut – ez kisebb, mint egy A4-es lap... A telepek a France Poultry alvállalkozóinak a tulajdonát képezik; ők kizárólag az anyavállalatnak dolgoznak, a biobiztonsági óvintézkedéseket szigorúan betartva, „steril burokban”, ahogyan a vállalat vezetője, François Le Fort fogalmaz.

Egy 2018-ban publikált tanulmány azonban rámutat^[8], hogy az egy területi egységen belüli telepek közötti gyakori érintkezés madárinfluenza-járvány idején számos alkalmat ad a vírus áterjedésére. Még ha a vadon élő állatoktól származó fertőzést meg is akadályozza a területi egységekre osztás, a kontamináció a külvilággal való érintkezés egyéb formáin át is megtörténhet: személyzetten, vízen, levegőn vagy akár élelmen keresztül. Bár az érintkezés mikéntjét szigorú előírások rögzítik, a mindennapi gyakorlat eltér az elmélettől. Legalábbis ezt mutatja az a tanulmány, amelyet Manon Racicot, a Montreali Egyetem Járványtani Tanszékének kutatója nyolc, a Quebec-i Baromfitenyésztők Egyesületével közreműködve kiválasztott, a biobiztonságot elméletileg betartó telepen végzett: nem kevesebb, mint negyvennégy gyakori hibát talált.^[9] A nagy állománysűrűség, a rendszerbe belépők és abból távozók gyakorisága, a megfelelés a termelési lánc számos

szereplője felé, valamint a tény, hogy a dolgozók nem értik vagy félreértik az egészségügyi előírásokat, semmissé teszi a biobiztonság törekvéseit. Az a bizonyos „steril burok” tehát csak legenda.

A biológiai biztonság rendszere és a hozzá kapcsolódó jogszabályok szabad teret adnak az iparnak, miközben fenyegetik a jószágok és az emberek egészségi állapotát. Ez egyúttal a demokrácia mélyrepülését is jelzi, az egyéni érdek felülírja a közérdeket. Tudniillik az exportáláshoz szükséges „területi egységekre osztási” jog elnyeréséhez két olyan állomás is szükséges, ahol az adminisztráció a nagykereskedőket szolgálja ki. Egy állattenyésztő gazdaságot előbb el kell ismernie az országos állatorvosi hatóságoknak. A következő lépés, hogy az importáló ország aláír egy kétoldalú megállapodást. Ebben a második fázisban az exportáló országok tárgyalást folytatnak az importáló országokkal a pályázatok jóváhagyása érdekében. Ily módon a nemzeti külpolitika egy magáncég érdekeit fogja képviselni. Az állam ezentúl nem a gazdákat, az ágazatokat vagy a területi sajátosságokat támogatja: csupán egy márka és a márka alá eső termékek képviselője lesz. Miközben Franciaország a France Poultry működéséért lobbizik, igazából a közérdeket vagy a magánérdeket védi? Erre a kérdésre sem az OIE, sem az agrárminiszter nem kívánt válaszolni.

A szerző Lucile Leclair újságíró, a *Pandémies, une production industrielle [Világjárványok, egy ipari termelés]* c könyv (Seuil, Párizs, 2020.) írója.

Fordította: Boros Nikolett

- [1] Huifeng He: China's "heartbroken" pig farmers torn apart by pork price spike and African swine fever [Az afrikai sertéspestis, az egekbe szökő sertésárak és az „összetört szívű” kínai állattenyésztők], *South China Morning Post*, Hongkong, 2019. szeptember 12.
- [2] Des experts dressent un sombre tableau de l'élevage porcin chinois [Sötét képet festenek a szakértők a kínai sertésenyésztésről], *Agence France-Presse*, 2019. szeptember 11.
- [3] L. Sonia Shah: Contre les pandémies, l'écologie [A járványok és az ökológia ellen], *Le Monde diplomatique*, 2020. március.
- [4] Jessica H. Leibler, Marco Carone és Ellen K. Silbergeld: *Contribution of company affiliation and social contacts to risk estimates of between-farm transmission of avian influenza [A vállalati beolvasztás és a szociális érintkezés szerepe a madárinfluenza telepek közötti terjedésének kockázatelemzésében]*, *PLOS One*, 2010, március 25. <https://journals.plos.org>
- [5] Jay P. Graham és társai: The animal–human interface and infectious disease in industrial food animal production: Rethinking biosecurity and biocontainment [Ember és állat közötti érintkezés és fertőző betegségek az élelmiszeriparban: a biobiztonság és biobehatárolás újragondolása], *Public Health Reports*, vol 123, n° 2 (függelék), 2008. május–június.
- [6] Didier Guériaux, Alexandre Fediaevsky és Bruno Ferreira: La biosécurité: investissement d'avenir pour les élevages français [A biobiztonság: befektetés a francia állattenyésztés jövőjébe], *Bulletin de l'Académie vétérinaire française*, n° 2, Párizs 2017.
- [7] Tristan Coloma: Quand les volailles donnent la chaire de poule [Amikor libabőrös lesz a baromfitól], *Le monde diplomatique*, 2008. július.
- [8] T. J. Hagenaars és társai: *Risk of poultry compartments for transmission of highly pathogenic avian influenza [A baromfitartás területi egységekre osztásának veszélyei a súlyosan patogén madárinfluenza terjedésére]*, *PLOS One*, 2018. november 28. A tanulmányban bemutatott modell a nagy állománysűrűségű állattartást vizsgálja, akárcsak Bretagne-ban.
- [9] Manon Racicot és társai: Description of 44 biosecurity errors while entering and exiting poultry barns based on video surveillance in Quebec, Canada [44 biobiztonsági hiba kielemezése a baromfiketrecékbe való bejárás és az azokból történő kilépés során Kanadában készült, quebeci videófelvevételek alapján] *Preventive Veterinary Medicine*, vol. 100, n° 3–4, 2011. július.

A Le Monde diplomatique 2019-es éves eredménye

admin



2019-ben a *Le Monde diplomatique* éves forgalma (12 895 000 euró) 6,2%-kal nőtt az előző évhez képest (12 139 000 euró).

Az összes eladott példányszám 2019-ben átlagosan havonta 170 056 db volt a 2018-as 161 563 példány helyett, vagyis a növekedés 5,26%-os volt (+6,4%-os Franciaországban és -0,6%-os külföldön). A 2020-as év várhatóan szintén erőteljes növekedést hozhat a március óta kialakult forgalmazási nehézségek ellenére (egészségügyi krízis, sok újságos kiosk bezárása). Szeptember végéig az átlagos

eladott példányszám 172 235-ra nőtt.

Pénzügyi helyzetünk 2014 óta javul, és ennek legfőbb oka az előfizetők számának növekedése, akik 2019-ben átlagosan 104 417-en voltak, 5,4%-kal többen, mint 2018-ban. 2020. szeptember végére tovább nőtt az előfizetők tábora, és elérte a 113 293-at. Számunkra az a legbátorítóbb és egyben a legmeglepőbb is, hogy az eseti eladások csak gyengén csökkentek (-8%), miközben a terjesztőhálózat nagyon komoly válságon esett át, több lerakat sok hónapig zárva tartott, és jónéhány eladási pont is szüneteltette a működését, vagy csak csökkentett módon dolgozott, mint például a pályaudvarokon és a reptereken lévők.

Az internetes archívum előfizetőinek száma továbbra is nőtt, és átlagosan 47 274 volt 2019-ben, ami 15,1%-os növekedésnek felel meg. Ez a növekedés idén is folytatódik, hiszen szeptember végére a levéltárra előfizetők száma átlagosan 56 830 volt, ami azt jelenti, hogy az előfizetők több mint a fele előfizetője az archívumnak is.

A kéthavonta megjelenő tematikus lapunk, a *Manière de voir* is tartja magát részben az előfizetők számának növekedése miatt, részben pedig azért, mert egyes számok, például *Fake News*, a terjesztési nehézségek ellenére kiváló eladást produkált a kioszkoknál. Az átlagosan eladott példányszám 27 709.

Egyéb bevételeink legfontosabb forrása a nemzetközi kiadások által fizetett jogdíjakból származik. Nemzetközi hálózatunk erősen megszenvedi az egyes országokban uralkodó politikai légkört, így gyakran nem képesek fizetni a minket megillető díjakat. Az is megtörténik, hogy kihasználva jó pénzügyi helyzetünket, segítünk nekik, és a támogatóinktól spontán kapott befizetések (50 000 euró) legnagyobb részét is rájuk költjük. Ezenkívül előfizetést ajándékozunk fogházaknak és a déli országokban működő könyvtáraknak. Egyéb bevételeink között szerepel még a sajtónak nyújtott támogatás (317 000 euró); ilyet azok a lapok kapnak, amelyeknek alacsony a reklámbevétele – ez nálunk 2019-ben 84 000 euró volt, az éves árbevétel 0,65%-a.

A kiadási oldalon a működési költségek (bérek, külső munkatársak fizetése, ikonográfia) aránya 2018 óta nem változott, az összkiadások 26,7%-át teszik ki.

2019-ben az adó előtti nyereségünk 13%-kal nőtt. Olvasóink hűsége megerősíti, hogy jó választás volt az általunk követett gazdasági modell.

Számítunk rájuk abban is, hogy segítik nemzetközi kiadványaink fejlődését, amelyekre 2019-ben 100 000 eurót költöttünk, és erre ugyanennyit szánunk az idén is.

Impresszum

Szerkesztőbizottság

Ádám Péter
Czöndör Gyula
Ferwagner Ákos
Hajdú János
Hegyi Gyula
Hrabák András
Lugosi Győző
Morva Judit
Simon Gergely
Sipos János
Tamás Gáspár Miklós
Drechsler Ágnes

Olvasószerkesztőink:
Balla Zoltán - Gyarmati-Szabó Éva - Posváncz Etelka

e-mail: info@magyardiplo.hu

Kiadó: **Közép-Európai Fejlesztési Egyesület**
ISSN 2061-3083

Magnet Bank

IBAN: HU03 1620 0106 1160 5434 0000 0000

Magyar bankszámlaszám: 16200106-11605434

SWIFT: HBWEHUHB

az egyesület bejegyzett címe: 1088 Budapest, Múzeum u. 7. Kossuth Klub

adószáma: 18270916-1-42

Lapunkat rendszeresen
szemlézi a megújult



www.observer.hu